

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE J EĞRİSİ
HİPOTEZİ' NİN SINANMASI: PANEL VERİ ANALİZİ**

İrem ÇİÇEK

Yüksek Lisans Tezi

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İktisat Programı

HAZİRAN 2022

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE JEĞRİSİ
HİPOTEZİ' NİN SINANMASI: PANEL VERİ
ANALİZİ**

**Tez Yazarı
İrem ÇİÇEK**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR**

**HAZİRAN 2022
ELAZIĞ**

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE J EĞRİSİ HİPOTEZİ’ NİN SINANMASI: PANEL VERİ ANALİZİ
Yazarı:	İrem ÇİÇEK
Tez Öneri Tarihi:	14.10.2021
Savunma Tarihi:	26.06.2022

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Başkan:

Üye:

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../20..... tarihli toplantısında
tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE J EĞRİSİ HİPOTEZİ’ NİN SINANMASI: PANEL VERİ ANALİZİ” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

26.06.2022

İrem ÇİÇEK

ÖN SÖZ

Ülkeler öncelikli olarak ticaretin gelişmesini ve çeşitlendirilmesini amaçlamaktadırlar. Bu durum küreselleşen dünyada daha da önem kazanmıştır. Küreselleşmenin ekonomik etkileri özellikle dış ticaret alanında kendini göstermektedir. Artık ülkeler dünyayı bir bütün olarak ele alıp tek pazar olarak çeşitli stratejiler uygulamaktadırlar. Bir ekonomide makro ekonomik büyüklükleri ve rekabet gücünü etkilemesi açısından dış ekonomik istikrarın sağlanması ülkelerin öncelikli amaçları arasında yer almaktadır. Çünkü bir ülkenin dış piyasada rekabet gücünün artması, ticaret açığının azalması, ödemeler dengesinin düzelmesi, ekonomik kalkınmanın hızlanmasında çok önemlidir. Ekonomik büyümeyi ve dış ticaret dengesinde istikrarı sağlamak için uluslararası alışveriş gereklidir. Her ülkenin dış ticaret yapısı farklı olduğu için ödemeler bilançosundaki dengenin de sağlanması gerekmektedir ve bunu sağlamak için ülkeler farklı politikalar izlemişlerdir.

Öncelikle çalışmanın hazırlanma sürecinde bilgileri ve tecrübeleriyle beni aydınlatan, tez çalışmamın yürütülmesinde yol gösterici yönüyle her zaman yanımda olduğunu hissettiren, kıymetli zamanımı ayırmaktan hiçbir zaman kaçınmayan çok değerli tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Son olarak her verdiğim kararda şüphesiz yanımda olan, sevgisini, desteğini ve güler yüzünü eksik etmeyen canım anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim..

İrem ÇİÇEK
ELAZIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACTD	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
TABLolar LİSTESİ	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Önemi	2
1.3. Araştırmanın Konusu	2
1.4. Araştırmanın Yöntemi	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
1.6. Çalışmanın Planı	3
1.7. Literatür Taraması	3
1.8. G-20 Ülkelerinin Özellikleri	6
2. DÖVİZ KURU ve DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	7
2.1. Döviz Kuru.....	7
2.1.1. Döviz Kuru Kavramı.....	7
2.1.2. Döviz Kuru Sistemleri	7
2.1.2.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi	7
2.1.2.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi.....	8
2.1.2.3. Karma Döviz Kuru Sistemleri	8
2.1.2.3.1. Gözetimli Dalgalanma:.....	8
2.1.2.3.2. Aralık İçinde Dalgalanma.....	9
2.1.2.3.3. Kaygan Aralık.....	9
2.1.2.3.4. Yönlendirilmiş Sabit Aralık.....	9
2.1.2.3.5. Sürünen Pariteler	9

2.2. Dış Ticaret	10
2.2.1. Dış Ticaret Dengesi Kavramı.....	10
2.2.2. Dış Ticaret Dengesine Yönelik Farklı Yaklaşımlar	10
2.2.2.1. Klasik Dış Denge Yaklaşımı.....	10
2.2.2.2. Keynesyen Dış Denge Yaklaşımı	10
2.2.2.3. Esneklikler Yaklaşımı	11
2.3. Marshall - Lerner Koşulu Ve J Eğrisi	12
2.4. Dış Ödemeler Bilançosu.....	13
2.4.1. Dış Ödemeler Bilançosu Tanımı.....	13
2.4.1.1. Ekonomik İşlem ve Ülkede Yerleşik Olma	13
2.4.1.2. Uluslararası Ticari İşlemlerin İkilik Özeliği	14
2.4.1.3. Alacaklı ve Borçlu İşlemler	15
2.4.2. Dış Ödemeler Bilançosunun İlkeleri.....	15
2.4.2.1. Çift Kayıt İlkesi (Standart Muhasebe Sistemi)	15
2.4.2.2. İşlemlerin Kayıt Zamanı (Mülkiyet Değişimi)	16
2.4.2.3. Piyasa Fiyatı (Piyasa Değeri).....	16
2.4.3. Dış Ödemeler Bilançosu Standart Sınıflaması	16
2.4.3.1. Cari İşlemler Hesabı	16
2.4.3.1.1. Dış Ticaret Dengesi	17
2.4.3.2. Sermaye ve Finans Hesapları.....	18
2.4.3.2.1. Sermaye Hesabı	19
2.4.3.2.2. Finans Hesabı.....	20
2.4.3.3. Rezerv Varlıklar.....	21
2.4.3.4. Net Hata ve Noksan Hesabı	22
2.4.4. Dış Ödemeler Bilançosundaki Dengesizlikler: Dış Ödeme Açığı Ve Dış Ödeme Fazlası	22
2.4.4.1. Dış Ödemeler Bilançosu Açıklarının Nedenleri	22
2.4.4.1.1. Yapısal Nedenler	22
2.4.4.1.2. İktisadi Dalgalanmalar.....	23

3. TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ	24
3.1. 1980 Öncesi Dönem	24
3.1.1. 1923-1930 Yılları Arası Dönem	24
3.1.2. 1960-1980 Yılları Arası Dönem	25
3.1.3. 1980-1988 Dönemleri Arasında Uygulanan Döviz Kuru Politikaları.....	26
3.1.4. 1994 Dönemi.....	27
3.2. Türkiye’de Dış Ticaret	28
3.2.1. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaret	28
3.2.2. Türkiye’de Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret İlişkisi.....	29
4. SEÇİLMİŞ G-20 ÜLKELERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA.....	31
4.1. Analizde Kullanılan Ekonometrik Yöntemler.....	31
4.1.1. Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi	31
4.1.2. Yatay Kesit Bağımlılığının Varlığının Test Edilmesi	32
4.1.3. Swamy-S Homojenlik Testi.....	33
4.1.4. Westerlund(2007) Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi	33
4.1.5.Granger Nedensellik Testi	34
4.2. Veri Seti ve Değişkenler.....	34
4.3. Yöntem.....	35
4.4. Analiz Bulguları	35
4.4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	35
4.4.2. Panel Birim Kök Testi	36
4.4.3. Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı ve Swamy-S Homojenlik Testi Sonuçları.....	37
4.4.4. Durbin-H Eşbütünleşme Test Sonuçları	37
4.4.5. Granger Nedensellik Testi	39
5. SONUÇ	40
KAYNAKLAR.....	41
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE J EĞRİSİ HİPOTEZİ' NİN SINANMASI: PANEL VERİ ANALİZİ

İrem ÇİÇEK

Yüksel Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İktisat Programı

Haziran 2022, Sayfa: XI + 45

Ekonomilerinin büyüme ve kalkınmalarında etkili olan faktörlerden biri dış ticarettir. Küresel dünyada ekonomiler dış ticaretlerini geliştirmek için mallarının katma değerlerini yükselterek daha fazla gelir elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Dış ticaretin ülke ekonomisine olumlu yansımaları için döviz kuru rejimlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Döviz kurlarının ticaret dengesi üzerinde kısa ve uzun dönem etkileri tam olarak anlaşılamamıştır. Bu nedenle ülke parasının değerindeki değişmelerin ülkenin dış ticaret dengesine nasıl bir etki yarattığı merak konusu olmaktadır. Devalüasyonun ticaret dengesini pozitif yönde etkilemesi için hangi şartların sağlanması gerektiği konusunda 2 teorik bakış açısından söz edilmektedir. İlk bakış açısı Bickerdike (1920), Robinson(1947) ve Metzler(1948)'de yaptıkları çalışmalardan sonra BRM olarak adlandırılan model, ikinci bakış açısı ise Marshall-Lerner koşuludur. Marshall-Lerner koşulu ihracat ve ithalat esnekliklerini hesaplamaya dâhil ederek mutlak değer olarak toplamalarının birden büyük olduğu durumda devalüasyonun dış ticaret dengesini olumlu etkileyeceğini ifade etmektedir.

Bu çalışmada Seçilmiş G-20 ülkeleri ile 1992-2020 arası dönemde Marshall-Lerner koşulu dikkate alınarak J eğrisi etkisinin geçerliliği sınanmıştır. Çalışmada panel veri analizinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda CADF birim kök testi, eş bütünleşme testi, PDOLS tahmincisi ve Granger nedensellik testi kullanılarak ilişki olup olmadığı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, J eğrisi, Marshall-Lerner Koşulu, Panel Veri Analizi

ABSTRACTD

Testing J Curve Hypothesis With Macroeconomic Variables: Panel Data Analysis

İrem ÇİÇEK

Ph.D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

DEPARTMENT OF ECONOMICS

Economics Program

June 2022, Page: XI + 45

One of the factors that affect the growth and development of their economies is foreign trade. In the global world, we expect economies to generate more income by increasing the added value of their goods in order to improve their foreign trade. Attention should be paid to the dry regime of the country for support for the foreign country's economy. Short and long periods on foreign exchange trading are not fully understood. It is a matter of curiosity what kind of a movement in foreign trade in the countries where this increasing money has. It is being discussed on which agenda to develop so that the trade of the devaluation will be positively affected. From the perspective of Bickerdike (1920), Robinson(1947) and Metzler(1948) from the first perspective, it is the model designed as BRM from the second perspective. Marshall-Lerner factory will express positively in terms of foreign trade, which is in a large-scale situation, in order to evaluate the exporters and importers.

In this study, it is tested with the J-curve simulation of Lerner's friend in the period 1992-2020 with the Selected G-20. Panel data analysis was used in the study. In this context, CADF unit root test, matching test, PDOLS estimator and Granger causality test are considered together.

Keywords: Foreign trade, J curve, Marshall-Lerner Condition, Panel Data Analysis

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. J Eğrisi.....	13

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Keynesyen Milli Gelir Eşitliği.....	11
Tablo 2.	Cari İşlemler Bilançosu Hesaplarının Ayrıntılı Sınıflandırılması	17
Tablo 3.	Sermaye ve Finans Hesaplarının Ayrıntılı Sınıflandırılması	19
Tablo 4.	Dış Ticarete Uygulanan Döviz Kurları.....	24
Tablo 5.	Değişkenlere Ait Bilgiler.....	35
Tablo 6.	Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin CD Testi	36
Tablo 7.	Pesaran (2007) CADF Birim Kök Test Sonuçları	36
Tablo 8.	Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları.....	37
Tablo 9.	Swamy-S Homojenlik Test Sonuçları	37
Tablo 10.	Durbin-H Eşbütünleşme Test Sonuçları	38
Tablo 11.	PDOLS Tahmincisi Sonuçları	38
Tablo 12.	Granger Nedensellik Test Sonuçları.....	39

1. GİRİŞ

Ekonomilerin mali kriz sonucunda ortaya çıkan dengesizlikleri düzeltmek için kullandıkları en önemli faktörlerden biri döviz kurudur. Cari açığın belirleyicilerinden biri olan döviz kurunun hangi seviyede olduğu, politika yapıcılar için önemlidir. Bu sebeple döviz kuru, GSYH ve ödemeler dengesi arasındaki ilişki, dış ticaret politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. İktisat literatüründe döviz kurunun dış ticaret dengesini nasıl etkilediği oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için döviz kuru politikası tartışmalı bir konu olarak yerini korumaktadır. İthalat ve ihracat dış ticareti meydana getirmektedir. İthalatı yoğun olarak kullanan ülkelerde döviz ihtiyacının diğer ülkelere nazaran daha çok olması olası bir durumdur. Bu bağlamda döviz fiyatlarının yönetim sürecinin ne denli önemli olduğu görülmektedir. Kur değişimleri makroekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yaşanan bu sorunun sonuçları içerisinde yer alan ithalatın ihracattan büyük oluşu ülkenin dış ticaret açığı problemini de meydana getirmektedir.

İktisat literatüründe, devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde etkisini araştıran çalışmalar 3 başlıkta incelenmektedir. Birinci grupta yer alan çalışmalar, açık ekonomiler için ithalat ve ihracatın talep fiyatı esneklikleri toplamının birden büyük olduğunda devalüasyonun ticaret dengesini iyileştirmede başarılı olacağını söyleyen Marshall-Lerner koşulu ile ilgilidir. İkinci grupta yer alan çalışmalar, dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasında ilişki kuran çalışmalardır. Magee, 1971 yılında ABD için yaptığı çalışmada, devalüasyon gerçekleştikten sonra Marshall-Lerner koşulu geçerli olduğunu ancak, dış ticaret dengesinin bozulmaya devam ettiğini belirterek devalüasyonun, kısa vadeli etkisinin uzun vadeli etkisinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumu devalüasyonunun önce ticaret dengesini kötüleştirdiği ancak daha sonra iyileştirdiğini ve J harfine benzeyen bir modelle ifade etmiştir. Literatüre bakıldığında, J eğrisi etkisi için birçok ampirik çalışmanın olduğu görülmektedir. Ülkelerin dış ödemeler dengesinin oluşması, dış piyasada rekabetin yükselmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu belirtilenlerden dolayı, iktisatçılar döviz kurundaki değişmelerin ticaret dengesi üzerindeki etkileri ile uzun dönem boyunca çalışmışlardır.

Üçüncü grupta yer alan çalışmalar ise ikinci grupta yer alan çalışmaların istatistiksel olarak anlamlı sonuç alınamamasının arkasında toplamın yanlışlığı sorununun olduğunu ileri süren çalışmalardır. Üçüncü grup çalışmalar toplu veriler yerine ikili ticaret verilerini kullanan çalışmalardır (Kurtovic vd., 2016).

Günümüz dünyasında küreselleşmeyle birlikte sınırlar giderek artan bir şekilde ortadan kalktığı için ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik bağları da artış göstermektedir. Ekonomik ilişkilerin devamlılığının sağlanmasında kullanılan para birimleri ve paranın değerleri ekonomik dengelerin oluşumunda önemli biçimde etki göstermektedir. İktisat politikasının amaçları arasında ekonomide iç ve dış dengenin (yani ödemeler bilançosu dengesinin) sağlanması yer almaktadır. Ülkelerin dünyada ekonomik ve siyasal konularda söz sahibi olması, büyümesi, gelişmesi ve zenginleşmesinde dış ticaret oldukça önemlidir. Bir ekonomi dış ticarete yüksek rekabet gücüne sahipse, bu durum onun dış ticarete avantajlı olduğunu göstermektedir (Gültekin, 2011). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan ticaret dünya düzeni için gerekli olduğundan dış ticareti önemli kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada G-20 (dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alan

19 ülkeden ve Avrupa Birliği Komisyonu, Grup-20) olarak adlandırılan ülkelerin yıllık verileri kullanılarak J eğrisi hipotezinin geçerliliği sınanmak istenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Seçilmiş G-20 ülkelerinde devalüsyon ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmamızın temel amacı, ödemeler dengesinin sağlanmasına yönelik temel yaklaşımları incelemek ve bu amaçla ortaya koyulan devalüasyon politikasının geçerliliğini J eğrisi analizini kullanarak 1992- 2020 arası yıllık verilerle analiz etmektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Günümüzde G-20 ülke ekonomileri açısından dış ticaret dengesinin sağlanması önemini korumaktadır. Politikacı yapımcılar, değişik yöntemler kullanarak Seçilmiş G-20 ülkelerinin dış ticaret dengesi istikrarını sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu yöntemlerden biri, yabancı para biriminin değerini artırarak ülke ihracatını artırmak ve dış dengeyi sağlamaktır. Bu çalışmalarda, J eğrisinin geçerliliği noktasında analizli çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Makro Ekonomik Değişkenlerle J Eğrisi Hipotezi' nin Sınanması: Panel Veri Analizi olarak belirlenmiştir. Ülkemizde özellikle 1980'li yıllardan bu yana ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin uygulanması ile birlikte devalüasyonun, dış ticaret dengesine etkisi çok fazla gündeme gelmiştir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada 1992-2020 arası yılları kapsayan döneme ait yıllık veriler kullanılmıştır. Reel döviz kuru, ihracat fiyat endeksi ve ithalat fiyat endeksi verileri ışığında kur değişimlerinin dış ticaret dengesi ve dış ticaret hadleri üzerine etkisi irdelenecektir. Ekonometrik verilerin analizinde Stata Programının 15. Sürümü ve EVİews Programının 10. sürümü kullanılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

J eğrisi analizi geçmişten günümüze kadar birçok ekonomist tarafından test edilmiştir. Ülkemizde ve dünyada bu konu için yapılan çalışmalarda method değişiklikleri nedeniyle farklı sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan bu yana ülkemizde dış ticaret hacmi genişlemeye başlamıştır. Bu yüzden araştırma 1992- 2020 yılları arasında sınırlandırılmıştır. Araştırma da devalüasyonun dış ticaret üzerine etkisi araştırıldığı için kullanılan veriler; dış ticaret dengesi, reel döviz kuru, GSYİH(Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) ve dünya geliri olarak sınırlandırılmıştır. Yapılan tez çalışmasının veri seti olabildiğince fazla tutulmaya çalışılmıştır. Fakat veri tabanlarında geçmişe ait ileri tarihli veri bulunmaması nedeniyle çalışma 1992-2020 yıllarını kapsayacak şekilde yıllık verilerle sınırlandırılmıştır.(Karataşlı, 2017)

1.6. Çalışmanın Planı

Çalışmanın önemi, amacı ve kapsamı doğrultusunda; bu tez dört ana bölümden oluşmaktadır; Tezin birinci bölümünde, döviz kuru ve dış ticaret ile ilgili temel kavramların tanımı yapılmış, Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi açıklanmış, dış ödemeler bilançosu tanımı, ilke, sınıflandırılma, fazla, açık veya dengesizlik durumları ve bunun nedenleri ifade edilmiştir.

İkinci bölümde Türkiye’de Döviz Kuru Sistemlerinin Gelişimi ve Dış Ticaret İlişkisi incelenecektir. İlk olarak dönemsel olarak döviz kuru politikaları sonrasında ise Türkiye’de Dış Ticaret anlatılmıştır.

Tezin son bölümünde ise, Seçilmiş G-20 ülkelerinde J eğrisi etkisini açıklamak için ekonometrik bir analiz yapılacaktır. Seçilmiş G-20 ülkeleri ticaretinde J eğrisi etkisinin çıkarsamalarına uygun sonuçların ortaya çıkıp çıkmadığı incelenecek ve analiz sonuçları değerlendirilecektir.

1.7. Literatür Taraması

Bahmani-Oskooee (1985), Çeyrek dönemdeki verilerin yardımı ile 1973 ile 1980 seneleri arasında çeşitli döviz kur politikasına sahip olan dört gelişmekte olan devlette “J-Eğrisi”nin geçerliliği incelenmiştir. “Tayland, Kore, Hindistan ve Yunanistan” için “J-Eğrisi”nin geçerlilikleri Krueger (1983)’in çarpan temelli analizler ile test eden araştırmaların döviz kurlarından uygulaması yapılan ve “Almon” gecikme modelindeki netice sonucu ile “Hindistan, Kore ve Yunanistan” makro ekonomik düzeyde “J-Eğrisi”nin geçerli olduğunu bulmuşlardır.

Bahmani-Oskooee (1989) “J-Eğrisi”nin varlıklı oluşunu tespit edebilmek için oluşturmuş olduğu bir sonraki modelde, çeşitli bir model oluşturularak yeniden “Kore, Tayland, Hindistan ve Yunanistan” finansmanı için 1973 ile 1980 yıllarına göre, çeyrek dönemlik verilerle döviz kurlarındaki on iki gecikmeli “Almon modeli”nin uygulanmış olduğu tespit edilmiştir. Ampirik bulguların ışığında ters “J-Eğrisi”nin tespit edildiği görülmektedir.

Brissimis ve Leventakis (1989) genellikle dinamik denge modelinin yardımı ile 1975 ile 2004 yılları arasındaki verilerle Yunanistan devleti için “devalüasyo”nun etkileri araştırılmıştır. Analiz sonuçlarında kısa süreli Yunanistan için “J-Eğrisi” tespit edilmiştir ve uzun süreli “devalüasyo”nun şiddetli olmasıyla da dış dengenin negatif olarak etkilendiği belirtilmektedir.

Bahmani-Oskooee ve Malixi (1992), gelişimi devam eden on üç “Latin Amerika, Avrupa ve Asya” devleti için 1973 senesinde çeyrek dönemdeki verilerde dış ticaret denge modelleri yardımı ile “J-Eğrisi”nin varlığı incelenmiştir. Analiz sonuçlarında “Yunanistan, Hindistan, Brezilya ve Pakistan” için “J-Eğrisi” tespit edilmiştir. Ülkemiz ve Dominik Cumhuriyeti içinse “N” ve analizdeki diğer bazı devletler için ters oranda “N, M ve I” eğrisine yönelik bulguların raporlandığı görülmektedir.

Bahmani-Oskooee ve Alse (1994), “hata düzeltme modeli (ECM) ve eş bütünleme” modeliyle 1971 ile 1990 dönemlerinde on dokuz geliştirilmiş ve yirmi iki geliştirilmekte olan devletlerin finansmanında dış ticaret dengeleri ve reel döviz kurlarındaki ilişkiler incelenmiştir. Eş bütünleme tekniklerinin uygulanmasında imkan olan yirmi devletten de sadece altısında dış ticaret dengeleri ve reel döviz kurları eş bütünlük sağlanmıştır. Aynı zamanda “Hollanda, İrlanda, Türkiye ve Rika” için “J-Eğrisi”ne yönelik kanıtlara ulaşılmıştır.

Hsing ve Savides (1996), hem 2’li veriler hem de toplam veriler “Tayvan” devleti için 1971 ile 1994 yılları arasında, Kore devleti içinse 1972 ve 1991 dönemlerindeki veriler kullanılarak 2 aşamalı olarak en minimum “kareler (EKK)” yöntemiyle J-Eğrisi’nin varlığının incelenmesi yapılmıştır. Analizlerin sonucunda sınırlandırılan döviz kurlarındaki katsayı için “J-Eğrisi” etkilerini işaret ettiği görülmektedir. Fakat, “polinom” dağıtılan birer gecikme yapısıyla uygulanan kat sayılar ile “J-Eğrisi” etkileri belirlenmiştir.

Brada, Kutan ve Zhou (1997), ülkemizin ekonomisinde 1980 sene sonra ticaretteki serbestleşme sonuçlarına değer kaybetmeden TL’nin Türkiye’nin dış dengesindeki etkileri araştırılmıştır. 1969 ile 1993 senelerinin çeyrek dönemdeki verilerinden yardım alınarak yapılmış olan “ECM ve eşbütünleşme” testleri sonucunda, ticaretteki serbestleşme sonrasında ülkemizin finansmanında uzun vadeli olarak “J-Eğrisi” etkileri tespit edilmiştir.

Anju ve Uma (1999), 1975 ile 1996 çeyrek dönemlik verilerin yardımı ile “Japonya”da “J-Eğrisi”nin geçerliliklerinin test edilmesiyle “ECM ve etki tepki” fonksiyonlarının yardımı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında “J-Eğrisi” hipotezi “Japonya” için geçerliliğinin olduğu neticesine varılmıştır. Eş bütünleşme neticesine göreyse, dış ticaret dengeleri ve döviz kurları arasında uzun dönemde ilişkinin olduğu bulunmuştur.

Lal ve Lowinger (2002), eş bütünleşme ve vektör “hata düzeltme modelleri (VECM) ve genel etki” tepki fonksiyonları kullanılarak yedi asya devletinin “Malezya, Japonya, Endonezya, Tayland, Kore, Singapur” 1980 ile 1998 çeyrek dönemlik veriler dış ticaret dengesini belirleyenler incelenmiştir. Tepki ve etki fonksiyonlarının analizleri sonucunda ise, Japonya haricinde diğer altı devlet “J-Eğrisi” hipotezlerinin varlıkları bulunmuştur.

Hacker ve Hatemi-J (2003) “Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç” ülkeleri için 1976 ile 1999 yılları arasındaki verilerin yanı sıra 1975 ile 2000 seneleri arasındaki devletlere göre değişim gösteren çeyrek dönemdeki toplam veriler “J-Eğrisi”nin geçerliliği incelenmiştir. “VECM analizi” neticesinde bütün devletler için “devalüasyon” sonrasındaki dönemlerde dış dengelerde bozulmaların olduğunu gösteren ampirik kanıtlar tespit edilmiştir.

Rehman ve Afzal (2003) “J-Eğrisi” hipotezleri “Pakistan” için geçerliliklerinin incelenmesi üstüne 1972 ile 2002 çeyrek dönemdeki verilerde gecikmeler dağıtılmıştır. Sınır testlerinde ise “ARDL” uygulanmıştır. Yapılan araştırmada ARDL testlerinin neticesinde “Pakistan Rupisi”nin gerçek değer kaybı uzun süreli etkilerinin olmadığına ulaşıldığı görülmektedir. Aynı zamanda, analizde kullanılmış olan toplam ticaret verisinde birer sınırlılığın yaratılmış olduğu tespit edilmiştir.

Narayan (2004) ise gerçekleştirmiş olduğu çalışmasını 1970 ile 2000 yılları arasında sınırlandırmıştır. Araştırmasını “Yeni Zelanda”da gerçekleştirmiştir. Çalışmasında gerçek döviz kurlarıyla dış ticaret dengeleri arasında uzun süreli ilişkilerin varlığını ve bu varlıkların etki/teпки analizleriyle “J-Eğrisi”nin geçerliliğinin incelenmesini yapmıştır. Analiz sonuçlarında ise “dış ticaret dengesi, reel döviz kuru, yurt dışı ve yurt içi gelir” arasındaki uzun süreli ilişkilerin tespiti yapılamamıştır. Fakat, “j-Eğrisi” ile tutarlı olarak “Yeni Zelanda Doları”nın değer kayıpları sonrasında 3 sene içerisinde kötüleşmiş olan dış dengeler daha sonrasında iyileşme gösterebilmektedir.

Gomes ve Paz (2005), Ocak 1990 ile 1998 seneleri arasında Brezilya ülkesi verileri ile “VECM ile J-Eğrisi” hipotezlerinin “Marshall-Lerner” koşullarının geçerlilikleri araştırmışlardır. “VECM analizi” neticesinde Brezilya devleti için “Marshall-Lerner” koşullarının geçerlilikleri

tespit edilmiştir. Dolayısı ile gerçek döviz kurları “devalüasyo”nun hemen ardından “J-Eğrisi”nin de geçerli olacağı ifade edilmektedir.

Moura, ve Da Silva (2005), Brezilya devletinin dış ticaret dengelerinde “J-Eğrisi ve Marshall-Lerner” koşullarının geçerliliklerinin inceleyebilmek adına 1990 ile 2003 senesindeki veriler kullanılmıştır. “VECM analizi” neticesinde “Marshall-Lerner” koşullarında geçerli olmak üzere tespit yapılmıştır. Fakat, “J-Eğrisine” yönelik bir delile rastlanılamamıştır.

Hsing (2005), hem toplam hem de ikili ABD ticaret verileriyle “Japonya, Kore ve Tayvan” devletleri için “J-Eğrisi”nin geçerliliklerinin tespit edilmesi üstüne 1980 ile 2001 yılları arasında çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. “VECM” analizi sonucundaysa, ampirik bulguların sadece “Japonya” devleti için toplam ticaret verilerinin analizlerinde “J-Eğrisi”nin varlığına işaret ettiği görülmüştür.

Halicioğlu (2007) dokuz ticaret ortağı ve ülkemiz için “J-Eğrisi” hipotezlerinin geçerlilikleri 1960 ile 2000 seneleri arasında değişmiş olan zaman periyotlarında da genelleştirilmiştir. Etki ve tepki fonksiyonlarıyla hem ikili hem de toplam ticaret verilerinin yardımı ile incelenmiştir. Ampirik bulguların sonucunda “Marshall-Lerner” koşulu bazı devletler için geçerliği olduğu fakat yine de toplam ve ikili ticaret verisinin “J-Eğrisi”nin geçerliliğine yönelik kanıt sunmadığına işaret etmiştir.

Yusoff (2007), 1997 ile 1998 çeyrek seneleri de kapsamına alan dönemde Malezya dış ticaret dengeleri ve gerçek döviz kurları “Malezya GSYİH ve dünya GSYİH” değişkenleriyle arasındaki uzun ve kısa dönemlerdeki ilişkilerin incelenmesi üstüne “Johansen eşbütünleşme” testi kullanılmıştır. Yapılmış olan testlerin sonucunda ise gerçek değer kayıpları “Malezya dış ticaret” dengelerinde uzun dönemlerde iyileşmenin olduğuna işaret etmiştir.

Halicioğlu (2008a), ülkemiz için “J-Eğrisi” hipotezlerinin geçerliliklerinin test edilmesi ve değişkenlerin arasında nedensellik ilişkilerinin yönünün tespit edilmesi üstüne 1980 ile 2005 seneleri arasında “ARDL” yaklaşımından faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda kısa süreli dış dengede gerçekleşmiş olan kötüleşmeye ek olarak, uzun süreli gerçek değer kayıpları dış ticaret dengesindeki etkilerin olmadığına işaret etmiştir.

Bahmani-Oskooee ve Kutun (2009), 1990 ile 2005 yılları arasındaki veriler kullanılarak “sınır testi yaklaşımı” “Eşbütünleşme ve ECM” ile on bir “Doğu Avrupa” ekonomisi içinde “J-Eğrisi” hipotezleri test edilmiştir. Analizlerin neticesinde “Rusya, Hırvatistan ve Bulgaristan” devletlerinin ekonomisinde “J-Eğrisi”nin geçerliliği de tespit edilmiştir.

Ratha (2010), Hindistan devletinde “devalüasyo”nun geçerli olup olmadığını tespit etmek amacı ile 1973 ile 2006 senelik verilerin doğrultusunda “ARDL yaklaşımı” “ECM ve eşbütünleşme” uygulanmıştır. Analizlerin doğrultusunda “nominal devalüasyo”nun gerçek “devalüasyon” ile neticelendiği ve dış ticaret dengelerinin iyileşmeye başladığı bulunmuştur.

Bahmani-Oskooee ve Gelan (2012), dokuz Afrika devletiyle “Burundi, Mısır, Güney Afrika, Kenya, Mauritius, Fas, Nijerya, Sierra Leone ve Tanzanya” devletleri için farklılık göstermekte olan 1971 ile 2008 seneleri arasında “ARDL yaklaşımı, eşbütünleşme ve ECM” uygulanmıştır. Yapılmış olan analizlerin doğrultusunda hiçbir şekilde kısa dönem “J-Eğrisi” etkisiyle tespiti yapılamaz iken “Güney Afrika, Mısır ve Nijerya” devletleri için sadece uzun süreli etkiler “J-Eğrisi” etkileri tespit edilmiştir.

Bahmani-Oskooee ve Fariditavana (2015) “J-Eğrisi” hipotezinde doğrusal olan ya da olmayan “adjustment process” uyum sürecindeki kapsamda “Kanada, Çin, Japonya ve ABD” devletleri için 1973 ile 2013 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler kullanılarak “ARDL”

yöntemiyle incelenmiştir. Analizlerin doğrultusunda doğrusal uyum süreçlerinin uygulanmış olduğu “ABD ve Kanada” devletleri için “J-Eğrisi” etkileri geçerli olan ve doğrusal olmayan uyum süreçlerinde kullanılmış olduğu “Çin”de “J-Eğrisi” etkilerinin tespiti yapılmıştır.

Alhanom (2016), 1970 ile 2010 yılları arasında “ARDL testi” kullanılarak “Ürdün” devletinin ekonomisinde dış ticaret belirleyicisini araştırmıştır. Yapılan “ARDL testi” neticesinde dış ticaret dengeleri ve belirleyicileri arasındaki “eşbütünleşme” tespit edilmiştir. Fakat, gerçek döviz kurları da hem uzun süreli hem de kısa süreli istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bulunmadığı için “J-Eğrisi”nin geçerli olup olmadığı tespit edilememiştir.

Yılmaz, Özyaytürk ve Oransay (2017), zaman serileri “ARDL” analizleriyle 1989 ile 2014 senelerinde ülkemizin ekonomisinde dış ticaret dengeleri ve gerçek döviz kurları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analizlerin doğrultusunda modelde bulunan değişkenler arasındaki uzun süreli ilişki bulunmamasına karşı, ülkemiz için gerçek döviz kurlarının değişkenleri, istatistiksel olarak negatif olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada yer alan 24 adet literatür taramasında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bunun nedeni kullanılan veri setleri ve kullanılan yöntemlerdir. Genel bir değerlendirme yapıldığında J eğrisi hipotezinin geçerli olduğu kanısına varılmıştır. Bazı çalışmalarda ise bazı ülkelerde geçerli bazı ülkelerde geçersiz olduğuna karar verilmiştir. Bu çalışmada Seçilmiş G-20 ülkeleri için kullanılan panel veri modelde anlamlı katsayılar elde edilememekte ve J eğrisi hipotezi desteklenmemektedir. Genel değerlendirmelerden farklı oluşunun nedeninin kullanılan veri seti ve kullanılan yöntemler olduğu düşünülmektedir.

1.8. G-20 Ülkelerinin Özellikleri

Güncel sorunlara küresel çözümler üretmek maksadıyla dünyanın en büyük 19 ekonomisine sahip ülkeler ile Avrupa Birliğinin meydana getirdiği uluslararası bir plandır. G-20 üyesi ülkeler: Türkiye, ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Birleşik Krallık, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya ve Suudi Arabistan olup, bu plan dünya nüfusunun üçte ikisini ve küresel ekonominin yüzde 85’ini ifade etmektedir.

Bu analizli tez çalışmasında, reel döviz kurundaki değişimlerin kısa ve uzun vadede Seçilmiş G-20 ülkelerinin ticaretine ne yönde bir etki yaptığı ve J eğrisi etkisinin geçerli olup olmadığı incelenmiştir ve sonuçlar ayrıntılı olarak yorumlanmıştır.

2. DÖVİZ KURU ve DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Döviz Kuru

2.1.1. Döviz Kuru Kavramı

Yurt içi ticaret ile uluslararası ticaret arasında olan en önemli farklardan birisi, uluslararası ticaretin en az iki çeşit ulusal para ile ilgisinin olduğu belirtilmiştir. Tüm devletlerin milli para birimi kendi ulusal sınırı içerisinde kullanılır iken, uluslararası ticarete başka devletlerin parasına ihtiyacının olması, ulusal paranın birbirlerine çevrilmesini gerekli kılmaktadır (Seyidoğlu, 2009). Bu durumda farklı döviz ihtiyaçlarını doğurmaktadır. “Döviz, yabancı devletlerin paralarına ve parası yerine geçmiş tam ödeme araçlarıdır.” Uluslararası piyasada üreticilerin tüketiciler ile iş yapması aracılığı ile döviz gerçekleşmektedir (Karluk, 1995). Döviz kuruysa, bir devletin yerli para biriminin diğer devletlerin para birimlerine göre fiyatlandırılmasıdır. Başka bir ifade ile iki devlet arasındaki alışverişin meydana gelmiş olduğu fiyattır (Krugman vd., 2000).

2.1.2. Döviz Kuru Sistemleri

2.1.2.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Bu sistemde döviz kurlarının istikrarlı olması “Merkez Bankası”nın döviz piyasalarında satıcı ve alıcı olarak müdahale edilmesi ile “Sabit Döviz Kur Sistemi” sağlamaktadır. Bu kur sisteminin gerçekleştirilmesi için “Merkez Bankası”nın mevcudiyetinde yeteri sayıda döviz ve altın stoğunun olması gerekmektedir. Örnek verecek olursak eğer kurlar yükselişe geçtiği andan itibaren, “Merkez Bankası” piyasalara dövizleri sürmektedir. Aksi bir durum yaşandığında ise, piyasalara sürülen dövizler toplanarak döviz kurları sabit tutulmaktadır. Merkez bankası, kendi kurlarını kendisi belirlemektedir ve bu kurlar belli bir süre korunmaktadır. Merkez bankası, yaşanan bu durumlar ile kurda ortaya çıkacak talep ve arz farklılıklarını, elindeki döviz rezervleri ile karşılamaya çalışmaktadır. Bunları yapabilmeleri içinde, “Merkez Bankası”nın mevcudiyetinde yeteri kadar altın ve döviz stoğunun olması gerekmektedir. Bu stoklara “kambyo istikrar fonu veya döviz fonu” ismi verilmektedir. Diğer bir yönden tanımlanması gerekir ise, milli paranın diğer para ile sepete bağlandırılması ya da farklı paraların karşısındaki değerin değiştirilmemiş olmasına “sabit kur” adı verilmektedir. Sabit kur sistemlerinde “finansal birimler ve alım-satım” işlemleri belirlenmiş olan resmi bu kur ile yapılmaktadırlar. Bu sabitliğin korunabilmesi için, devlet rezervleri kullanılmaktadır. Ancak, rezervlerin azalması ile, devalüasyon ihtiyaçları gündeme gelmektedir. Aynı durumda da, paranın aşırı biçimde değerlendirilmesi durumu da yapılmaktadır. Bu sistemde döviz kurları, devlet otoriteleri ve merkez bankası tarafından yükseltilmiş olması “devalüasyon” döviz kurlarının düşürülmesiyle ise “revalüasyon” ismini almaktadır (Mankiw, 2001).

Sabit kur sisteminin devletlere bazı olumlu taraflarının olduğu gibi olumsuz taraflarının da olduğu görülmektedir. Bu sistemi savunan kişilere göre, döviz kuru esnek kur sistemindeki dalgalanmalara bırakılmamış olduğu için, dünyanın ticareti ve global yatırımlar yönünden, istikrarlı bir büyüme ortamı sağlanabilmektedir. Aynı zamanda sabit kur sistemi esnek kur sistemine göre, minimum istikrar bozucu olmaktadır. Piyasa kurlarının uzun dönemlerdeki doğal değerlerinin

etrafındaki değişkenlikler ile azaltılan spekülasyon istikrar sağlayıcılar, bu değişkenliğin arttırmakta olan spekülasyonlar ise, istikrarı bozucu spekülasyon olarak belirtilmektedir. İstikrar bozan spekülasyon döviz kurlarında çok fazla dalgalanmaya sebep olmasına, uluslararası firmalardaki belirsizliğe ve riskin artış göstermesine neden olmaktadır (Özdemir, 2010).

Esnek kur sistemi döviz kuru yükselişe geçtiğinde, kurların daha fazla yükseleceğinin beklentisiyle “spekülatörleri” herhangi bir döviz satın almaya itmektedir. Aksi bir durum yaşandığında ise “spekülatörler” döviz satabilmektedirler. Böylece piyasalarda istikrar sağlanamaz. Sabit kur sistemlerinde ise “spekülatörler” devletin pariteleri sürdürmelerinde kuşku duyduğu zaman bazı sakıncalar meydana gelebilmektedir. Bu kuşuklar “spekülatörlerin” milli paradan kaçarak sağlam görmüş olduğu dövizde yönelmelerine sebep olmaktadır. Bu durumda milli para üstündeki baskıların artmasına neden olarak “devalüasyon” olmasında kaçınılmayacak birer durum haline getirilebilir. Ayrıca, “sabit kur sistemi” spekülasyonlar genellikle risksiz olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise, döviz kurlarının üst desteklenme noktalarında sürünmüş olduğu bir durumda devlet büyük bir çoğunlukla “devalüasyon” yapmaktadır. Devalüasyon yaşanır ise, “spekülatörlerin” beklemiş olduğu durumlar gerçekleşmektedir. Fakat, “devalüasyon” yapılmaz ise “spekülatör” yönünden minimum işlem giderinin dışında büyük bir zarara uğranılmamaktadır (Mankiw, 2001).

2.1.2.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi

Bu sistem “dalgalı”, “serbest dalgalanan kur sistemi” ya da “serbest değişken kur sistemi” vb. isimler ile de anılmaktadır. Bu sistemin üst noktasında döviz piyasasının üstünde hiçbir şekilde devletin müdahalesi bulunmamaktadır. Döviz kurları tamamı ile piyasadaki dövizlerin talep ve arzına göre belirlenmektedir. Döviz piyasalarındaki ödemeler ve dengeler bilançolarında düzeltme işleminin, doğrudan döviz kurlarındaki değişmeler ile sağlatılacağına inanılmaktadır. Hiçbir koşul ve şartta kamu müdahalesinin bulunmadığı bu sistemin, olumlu taraflarının olmasına karşı, birkaç olumsuz durum dışında genel olarak kabul görülmeyen bir sistem olduğunu söyleyebiliriz. Bunlara karşı uygulamada geçerli olunan sistemde, devlet müdahalelerinin farklı derece ve biçimde döviz kur hareketlerinin düzenlenmiş olduğu gözetimli dalgalanmalardır (Mishkin, 2003).

2.1.2.3. Karma Döviz Kuru Sistemleri

Karma döviz kur sistemi, diğer bir tarafında “sabit döviz kur sistemi” diğer tarafında ise “esnek döviz kur sistemi” olması üstüne, tüm sistemlere benzetildiği kabul edilmektedir. Bu durumun içinde her 2 sisteminde bazı özelliklerinin barındırılması, adeta birilerinin de içine geçmiş olan sistemler de yer almaktadır (Ersöz, 2006).

2.1.2.3.1. Gözetimli Dalgalanma:

Karma döviz kur sistemlerinin birisi olan “Gözetimli dalgalanma (managed floating)” sistemindeki en önemli prensipler, döviz kurlarında yaşanan serbest dalgalanmanın kur sisteminde olduğu gibi, döviz piyasasındaki arz ve talebe göre belirlendiği belirtilmektedir. Ayrıca kurlar devletin otoritesine göre müdahale edilebilmesini de kapsamaktadır. Fakat, devletin yapmış olduğu bu müdahalelerin daha önceden belirlenmiş olan tüm kurallara göre, yapılmamış olduğu

görülmüştür. Otoriter müdahaleler, ekonomik göstergelerin doğrultusunda o anda daha iyi sonuçları verebileceğine inanmış olduğu için yapmaktadır (Çiçek, 2006).

2.1.2.3.2. Aralık İçinde Dalgalanma

“Aralık içinde dalgalanma (floating within a band)” bu sistemde kurlardaki belli bir aralık içerisinde serbest bir şekilde dalgalanmalara izin verilmektedir. Bu sistem serbest dalgalanmakta olan kur sistemleriyle beraber, kur sistemlerinin bir farklı türü olarak da isimlendirilebilir. Bu sistemler herhangi bir kur sisteminin istikrarı ve esnekliği ile birlikte gelmektedir. Merkezi pariteler olarak belirlenmiş olan aralıkların ortalama değerleri kur ile belirginlik getirir iken, kurun bu aralığın içerisinde dalgalanması için dışsal ve içsel şoklara karşı bir koruma sağlayabilmektedir (Alparslan, 2003).

2.1.2.3.3. Kaygan Aralık

“Kaygan aralık (sliding band)” sistemlerinde bir önceki sistemlerden farklı olarak, aralıkların ortalama değerleri sabitlemesi sağlanamamıştır. Kaygan aralıkta ortalama değer belli olmayan zamanlarda belirlenmektedir (Çağlar, 2003).

2.1.2.3.4. Yönlendirilmiş Sabit Aralık

“Yönlendirilmiş sabit aralık (crawling band)” sistemlerinde, devlet paralarının değerleri daha öncelerden açıklanmış olan sabit değerlerin etraflarında belli limitlerin içerisinde dalgalanabilmektedir. Ancak, esas alınan sabit değerler seçilmiş olan finansal göstergelerin ve özellikle de ödemelerin dengesindeki gelişmelere bağlı bir biçimde ayarlanabilmektedir (Güçlü, 2004).

2.1.2.3.5. Sürünen Pariteler

“Sürünen pariteler (crawling peg)” sistemindeyse, herhangi bir devlet, milli parasının çok önemli paraların karşısında değerlerini kısa aralıklar ile “günlük, haftalık veya aylık” daha önceden belirlenen oranlar ile düşürmektedir. Değerlerin düşüş oranları ise daha öncelerden biliniyor ise, belirsizlik azalmaktadır ve esnek kurlar bu negatif yanları ortadan kaldırabilmektedir. Böylesine kambiyo uygulamalarına gerek duyulmamaktadır. Aynı zamanda bu sistemin tüm negatifliklerden arındığının söylenilmesi pek mümkün değildir. Çünkü, bir devletin milli parasının her sene belli oranlarda değerinin düşeceği bilinir ise, devletin sermaye çıkışının olması için, o devletteki faiz oranları ile diğer devletlerdeki faiz oranlarından minimum değere düşüş oranına kadar ve daha yüksek olması gerekmektedir. Böylelikle, bu devletteki faiz oranlarının yüksek olması kaçınılmaz bir durumdur ve devletin çok yüksek olan faizlerin üstünde finansal olarak negatif etkileriyle karşı karşıya kalınacaktır (Dündar, 2010).

2.2. Dış Ticaret

2.2.1. Dış Ticaret Dengesi Kavramı

Dış ticaret dengesinin mal ve hizmet dengesinde oluştuğu belirtilmektedir. İhracat yapılmakta olan hizmet ve maldan gelen gelir ithalatında elde edilen hizmet ve mallar için, ödenmiş olan toplam bedellerin birbirlerine eşit olma durumunu ifade etmektedirler.

2.2.2. Dış Ticaret Dengesine Yönelik Farklı Yaklaşımlar

2.2.2.1. Klasik Dış Denge Yaklaşımı

Otomatik olarak fiyatların denkleştirilmesi mekanizmalarından birisi de, klasik “fiyat-altın para akımı (price-gold specie-flow mechanism)”dır. Klasik ekonomistler, ödeme bilançolarının denkleşmesindeki para arzında yaşanan değişimlerin fiyatların genel seviyesi arasındaki ilişkide büyük bir önem taşımaktadır. Bu amaçlar içinse “fiyat-para akımı” geliştirmişlerdir (Seyidoğlu, 2013).

Klasik dış denge yaklaşımında bahsedilmiş olan mekanizmaların incelemesini yapacak olursak eğer; bir devletin dış ticaret açığı olduğunda, altın ihraç etmesi sonucunda devletin para arzında daralma yaşanacaktır. Bu durumda ise, devletin fiyatlarının genel seviyeye düşmesi ve ayrıca diğer devletlerde bu durumların aksi olarak fiyatların genel seviyelerinde bir yükselme meydana gelmesi beklenmektedir. Tüm bunların neticesinde ise, dış ticaret açığı veren devletlerin ücretleri, diğer devletlerin fiyatına göre ucuzlayacak ve böylelikle ihracatta artış yaşanılması kaçınılmaz olacaktır. Dış denge ise kendi kendine hemen dengeye girecektir. Dış ticaret fazlasındaki durumlardaysa, bu durumların tam zıttı bir durum gerçekleşebilecektir. Döviz kurlarındaki değişimlerle ödemelerin dengesi denkleşmesiyle klasik yaklaşımlara göre incelemesi yapıldığında, bir devletin dış ticaret dengesizliği durumlarında dengeyi sağlayabilmek için sırası ile etkili olabilen değişimlere baktığımızda bu sıralama şu şekilde gerçekleşmektedir; “altın ihracı veya ithalatı, para arzı, iç ve dış fiyatlar” bunlardan en önemlisi ise “döviz kurundaki değişim” olmaktadır (Sadun, 1968).

2.2.2.2. Keynesyen Dış Denge Yaklaşımı

Bu yaklaşım 1963 senesinde “John Maynard Keynes” tarafından gerçekleştirilmiştir. Klasik yaklaşımlara göre, eleştirel bir biçimde geliştirilmiş olan bir iktisat akımı olarak bilinmektedir. Keynesyen yaklaşımına göre dış ve iç ticaret dengelerinin sağlanabilmesinde, gelirin harcamadaki değişmesinin rolü çok fazla büyüktür (Bocutoğlu, 2001).

1980’li yılların en başında finans literatürüne girmiş olan “ikiz açık” kuramı, bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkileri ifade edebilmektedir. İkiz açık kuramının tartışmalarıysa, 2 açığın giderilmesine yönelik finansal politikaları da, özellikle de maliye politikalarının ön plana çıkabilmesine yol açmaktadır. İkiz açık kuramının kuramsal temeli, “Keynesyen milli gelir eşitliği” oluşturması olup, bu eşitlik aşağıdaki tablodaki gibidir (Lipsey vd., 1999).

Tablo 1. Keynesyen Milli Gelir Eşitliği (Uğur, 2009)

$Y=C+I+G+(X-M)=C+S+T$
Y:Milli Gelir
C:Tüketim Harcamaları
I:Yatırım Harcamaları
G:Kamu Harcamaları
X:Mal ve Hizmet İhracatı
S:Tasarruflar
T:Vergiler

“Keynesyen Gelir-Harcama” kuramına göre, kamu harcamasının artırılması veya vergi gelirinin azalmasının sonucunda, artış gösteren bütçe açığı, dış dengeyi dolaylı bir şekilde etkileyebilmektedir. Bunun anlamı ise, bütçe açıkları ile ortaya çıkmış olan değişimlerin, dış dengeleri sadece milli gelirde doğurmuş olduğu değişimler yolu ile etkileyebilmesidir. Tüm bunlara göre, bütçe açıklarında meydana gelebilen belli bir artış söz konusu olduğunda açık bir ekonomide çarpımı yapılan katsayılar ile çarpımları ölçüsündeki tüketim ve üretime pozitif birer etkide bulunularak, ulusal gelirlerde artış ile sonuçlandırılmaktadır. Milli gelirde yaşanan artışların da ithalata uğratarak, yabancı mala yönelik talepleri artmaktadır ve bunların neticesinde ise “cari işlemler bilançosu”nun açık vermesine veya mevcut açığın büyümesine yol açabilmektedir (Yurttançıkmaç, 2010).

2.2.2.3. Esneklikler Yaklaşımı

Bu yaklaşım “Alfred Marshall”ın fiyat elastiki ile analizlerinin dış ticarete uygulanması ile ortaya çıkmıştır. “Marsahall”cı yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşımda dış ticarete konu olabilen mallarda döviz arzları ve taleplerinin dengelere geldiği durumlarda baz alınması ile belli bir “kısmi denge analizi” şeklinde ifade edilmektedir. Ancak değinilmesi gerekmektedir ki, esnekliklerin yaklaşımının da kısmi birer denge analizi sayılması ile, ticarete konu olan bu malların nispi ücretlerinde değişimleri de ifade etmektedir. Başka bir deyişle, ücrette yaşanan değişimler yalnızca ithal ve ihraç edilen mallar için söz konusu olur iken, diğer malların fiyatında ise, sabit kaldıkları gözlemlenmiştir. Bu sebeple, bu yaklaşımlara “nispi fiyat yaklaşımı” ismi de verilmektedir (Aksu, 2007).

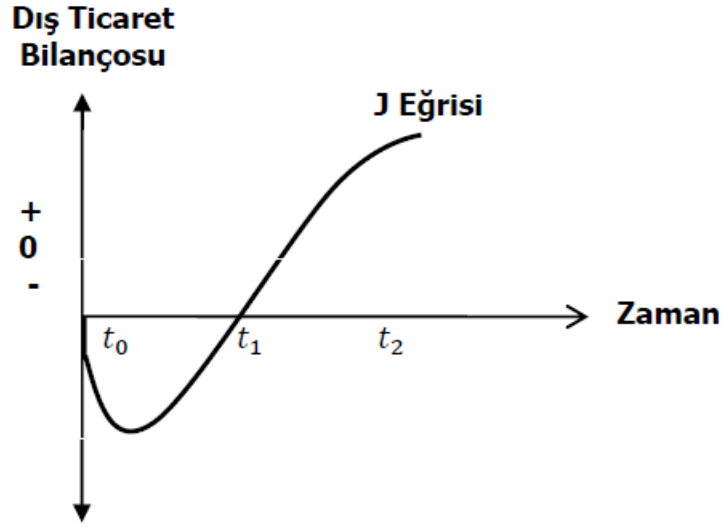
Esneklikler yaklaşımında döviz taleplerinin ve döviz arzının mal talebi ve arzı ile bir olması “mal piyasası” ile “döviz piyasası” arasındaki ilişkilere dayandırılmaktadır. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. Bir devletin ithal edilen mallarına olan talepleri, o devletin ulusal paraları ile değişim fiyatlarında satın alabilmek istediği mal miktarlarıdır ve ithal mallara olan taleplerin, bu malların milli para yönünden fiyatlarındaki azalan fonksiyonlarıdır. Sözü edilen devletin döviz talepleri ise, farklı döviz kurundan satın almasını istemiş olduğu döviz sayısını ifade edebilmektedir. Bu ise, döviz kurunun azalan birer fonksiyonu olarak belirtilmektedir. Bu durumda, bu malların döviz yönünden dış fiyatında birer değişim olmadığı için, ulusal para yönünden iç fiyatında, döviz kurundaki değişimi ile aynı oranda değişim görülmektedir (Erkılıç, 2006).

2.3. Marshall - Lerner Koşulu Ve J Eğrisi

II'nci dünya savaşının ardından ortaya çıkmış olan “esneklikler yaklaşımı” gelişimi devam eden devletler için esneklik tartışmasını gündeme getirerek, 1970’li yılların ortasına kadar devam etmektedir. Esneklik karamsarlığı olarak da isimlendiren görüşlerin etrafından gelişmiş olan tartışmaların çerçevesinde, döviz kurlarından değişkenliklerin özellikle de devalüasyonların, ülkenin dışındaki cari işlemlerin ve dış ticaret işlemlerinin hesabını da hangi ölçüde iyileştirmesi gerektiğinin sorgulanması yapılmıştır. Tüm bunlara göre, “sabit döviz kuru” sistemlerini benimseyen devletlerde dış açıkların giderilmesi amacı ile yapılmış olan “devalüasyonlarda” başarı sağlanabilmesi için, talep esnekliğinin yüksekliği, ihraç ve ithal edilen malların arz esnekliği, iç fiyatların sabit tutulması, yerleşik piyasanın ve tüketicilerin alışkanlıkları vb. faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Aksi halde, düşük esneklik değerleri sebebi ile, döviz kur ayarlamaları, cari işlemler ve dış ticaret dengelerinin iyileştirilmesinde başarılı olunmayacaktır. Piyasalarda ki devalüasyonların sebep olduğu kur artışlarından sonra ticaret bilançolarındaki değişimlerden birisi de “J” harfi şekline benzetilmektedir. Öyle ki, kur artışları izlenilerek ticaret bilançoları daha fazla bozulmaktadır ve bu durum daha fazla düzelmeye başlamaktadır. Böylelikle, ticaret bilançolarındaki gelişmelerin, aynı zamanda bir “J” harfi çizmesi gerekmektedir (Seyidoğlu, 2009).

“J eğrisi etkisi (J curve effect)” kısa dönemlerde esnekliğin düşük olmasına karşı bir durumdur. Tüketicilerin ve üreticilerin kur artışının doğurmuş olduğu yeni ortam ve koşullara uyması belli bir süre almaktadır. Kur etkilerinin artışı uzun vadede sonuçlar göstermektedir. Yapılmış olan uygulamalı araştırmalar, uzun dönemdeki esnekliğin bazı kısa dönem esnekliğinden iki kat daha fazla büyük olduğunu göstermektedir. Yapılan bu araştırmalara göre, ücret değişiminin doğuracağı nihai etkenlerin yalnızca yarısı, ilk senelerde gerçekleştirilmiştir. Kısa dönemdeki esneklikler yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi “Marshall - Lerner Koşulu”nu karşılanmaması “J eğrisi” etkilerine yol açmaktadır (Özdemir, 2020).

Kısa bir sürede baktığımızda, esnekliklerin uzun dönemlerden daha düşük olması beklenmektedir. Bunların hem arzın hem de talebin yanından kaynaklandığının sebepleri olabilmektedir. Taleplerle ilgili olarak; tüketicinin hemen göreceli bir biçimde fiyat değişmesine tepkide bulunulmamaktadır. Tüketim planlarının da değiştirilmesiyle ve bu yeni “alım-satım taahhütlerinin” yapımı belli bir süre almaktadır. Birden fazla durumda önceki kurların üstünden yapılan “satın alım” sözleşmesi bulunmaktadır. Tüm bunların yerine gelmesinin beklenmesi gerekmektedir. Arzın yanından bakacak olursak ise, benzeri sebepler ile yeni durumlara uyum sağlanarak ihraç edilen malın arzının arttırılması zaman alabilmektedir. Oysaki belli bir dönemin ardından bu tip engeller azalmaktadır. İthalatçılar ve ihracatçılar yeni kurlara daha fazla ölçüde uyum sağlayabilmektedir (Kemeç, 2014).

Şekil 1. J Eğrisi (Tunçbilekkaya, 2020)

Şekil 1'e baktığımızda, "J Eğrisi"nin oluşum durumu açıklanması gerekir ise, "devalüasyon" sonrasında "dış ticaret bilançosu" Şekil 1'de açıklanmış olan maddeler sebebi ile "0"dan "negatife (-)" doğru gidildikçe bozulmaya başlamaktadır. " t_0 " noktası ise, bu dış ticaret bilançolarındaki bozulmaları ifade edebilen noktadır. Belli bir süre geçmesinin ardından, dış ticaret bilançosundaki düzelmeler yani düşüşlerin trendinden yükseliş trendlerine kadar denge sağlanabilmektedir.

2.4. Dış Ödemeler Bilançosu

2.4.1. Dış Ödemeler Bilançosu Tanımı

Dış ödemeler bilançosu; belli bir dönemde bir devletin diğer devletler ile finansal ve ticari faaliyetleri neticesinde oluşmuş olan durumların sistemsel bir biçimde ifade edilmesine yarayan bir hesabın planıdır. Ödemeler bilançosunda da finansal olarak genel durumların ve özelliklerinde de devletlerin diğer devletler ile olan finansal faaliyetlerinin durumunu sergileyebilen bir rapordur (Rıdvan, 2003).

Dış ödemeler bilançosunda hesapların genel olarak tanıtılmasının ardından, analitik olarak dengede olan ödemeler bilançosunun, ana denge yaklaşımlarındaki hesapların denkleştirilmesine karşı, araçların incelenmesi konu oluşturmaktadır. Dış fazla ve dış açık biçimde oluşmuş olan ödemelerin bilançosunda da dengesizliklerin sebepleri ve dengesizliklerin giderilmiş olması, uygulanan politikaların teorideki yaklaşımların kapsamındaki ödemelerin bilançosuna olan etkisiyle beraber araştırılmaktadır (Sağlam, 2009).

2.4.1.1. Ekonomik İşlem ve Ülkede Yerleşik Olma

Devletler arasındaki finansal işlemler, incelenmiş olan devletler ile diğer devletlerin arasındaki "hizmet, mal, emek, sermaye ve teknoloji" akımından oluşmuştur. Finansal işlemler dediğimizde ilk önce hizmet ve malların ticareti akla gelmiş olsa da, son senelerde globalleşmeyle beraber devletlerdeki birtakım sermaye akımları ticari akımdan önde gelebilmektedir. Uluslararası finansal işlemlerin sonucunda da belli bir parasal ödeme durumları mevcut olup, bu durumların

bazı istisnai durumları bulunmaktadır. Bu istisnai durumlara örnek olarak; devlette etkinlik ve faaliyet göstermekte olan yabancı sermayelerin, ana merkez devletinden makine getirmiş olması ve yabancı devletlerde yapılan gıda yardımı gösterilebilmektedir (Küçüksu, 2008).

Ödeme yapılmayan ya da yapılan finansal işlemlerin ödemeler bilançosunda yer alması hususuna şöyle açıklama getirilmektedir: “Bir global işlem, devlet vatandaşlarıyla diğer devlet vatandaşları arasına genel olarak bir ödeme gerektirdiğinde “sermaye ve mal-hizmet” değişimlerini ifade edebilmektedir. Bunlar ile beraber ödeme gerekmeyen, bazı transferler ve diğer hediyeler de devletin ödeme bilançosunda yer alabilmektedir (Salvatore, 1998).

Ödemeler bilançosunun tanımlarına göre, bilançolara işlemi kaydedebilmek için, “yerleşik koşulunun” sağlanmış olması gerekmektedir. Karluk (2009), devlette yerleşik olanları “bir devlette bir seneden fazla süre ile, devamlı ve düzenli olarak ikamet eden” olarak tanımlamaktadır. Tanımlara göre, devlet bir seneden fazla süre ile finansal faaliyet sürdürüyor ise, o bireylerde yerleşik sayılır ve dolayısı ile bu faaliyetin devletin ödemeler bilançolarında yer alması gerekmektedir (Koçyiğit, 2003).

Bu durum istisna olarak, devlette yerleşik olarak gerçekleştirmiş olduğu finansal etkinliklerin ve faaliyetlerin ikamet ettiği devletin ödemeler bilançolarında yer almaları durumudur. Bu grupta “diplomatlar, yabancı elçiler, ülke temsilcileri ve yabancı silahlı kuvvetler” vb. görev yapmış oldukları devlette yerleşik sayılamamaktadırlar. “Birleşmiş Milletler (BM), IMF, Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)” vb. uluslararası kuruluşlarda ikamet eden devletlerde yerleşik sayılamamaktadır (Şanal, 2020).

Firmaların tüzel kişileri bulunmaktadır. Bir firma normal biçimde, faaliyette bulunmuş olduğu devletlerde yerleşik sayılmaktadırlar. O yüzden ana merkezlerin dışarısındaki şubeler, normal bir biçimde bulunmuş olduğu devletlere yerleşmiş olarak kabul edilmektedirler. Tüm bu yerleşmelere karşılık örnek verecek olursak eğer, ülkemizdeki İngiliz firmalarının ödeme bilançoları yönünde yerli firmalarla aynı yerleşmişliklere tabi bulunduğu, bütün bunlar için piyasadaki satışın ara mal veya hammaddelerin devletimizin dış ticaretine yerleşik olmadan girdiğini söyleyebiliriz. Fakat, ana devletlere transfer etmiş oldukları kar ve yurt dışında yapmış oldukları satışlar, ülkemizdeki “ödemeler bilançolarına” kaydedilebilen işlemlerin arasında olmaktadır (Seyidoğlu, 2009).

2.4.1.2. Uluslararası Ticari İşlemlerin İkilik Özeliği

İkili muhasebe teknik özellikleri olarak ödemeler bilançolarını alacak yanların “(aktif toplamı ve daima borçlu yanının (pasif)” toplamlarına eşit çıkmaktadır. Bu ödemeler bilançolarının muhasebe kaydını anlamlandırmalarında her zaman denk olması gerekmektedir. Bu durumların yanlış yorumlanmaması gerekmektedir. Finansal yönden dış dengenin sağlanacağı anlaşılmıştır. Finansal yönden ödeme bilançolarında belli bir açık ya da fazlanın bulunması için, birtakım teknik firmaların yapılması gerekmektedir. Global yönden tüm finansal işlemlerin “ödemeler bilançosuna” 2 kez kaydı yapılmaktadır. Bu kayıtlarda ilki borç olarak ikincisi de alacaklı olarak, ödemeler bilançosunun bu prensipleri gerçekte doğru olmaktadır. Çünkü, tüm finansal işlemler 2 taraflı olmaktadır (Keskin, 2008).

2.4.1.3. Alacaklı ve Borçlu İşlemler

Ödeme bilançolarının tanımlarından da anlaşıldığı üzere, birden fazla finansal işlemde mevcut olarak, tasnif kolaylıklarının sağlanması yönünden ortak işlemlerin çeşitli 2 çatı altında toplanması gerekmektedir. Alacaklı ve borç işlemlerinde dış dünya ile karşı alacak oluşturanlar bilançoların aktif kısımlarında yer alır iken, borç oluşturan firmalar ile de, bilançoların pasif tarafında yer almaktadır.

Sermaye ve cari hesaplardaki alacaklı olan işlemlerin, hizmet ve mal ihracatında, yabancıların tarafından devlete yapılan karşılığı olmayan transferler, devlette sermaye girişlidir. Ekonomik hesaplarda ise, yerli menkul değerin yabancıların tarafında satın alabilmek ya da devletteki vatandaşların yabancı menkul değerleri satması da, “alacaklı işlem” olarak belirtilmektedir (Türker, 2012).

Sermaye ve cari hesaplardaki borçlu işlemlerin, hizmet ve malın ithalatları, devletin yabancılar göstermiş olduğu karşılıksız olan transferler devlette sermaye çıkışları vardır. Finansal hesap ise; yabancı uyruklu bireyler tarafından alınan menkul değerlerin, yine yabancılar tarafından alınan yerli menkul değere satış borcu işlemleri olarak tanımlanmaktadır. Borçlu ve alacaklı işlemlerin özetini yapacak olursak eğer; malın ihracı, hizmete olan karşılıksız transferin, sermaye girişlerindeki yabancı uyruklu kişiden gelen ödemeleri de bünyesinde barındıran “(+) alacaklı işlem” şeklinde kaydedilmesidir. Malın ve hizmetin ithalat edilmesiyle, gönderilen karşılıksız sermayelerin ve transferin çıkışında ise, yabancıya yapılan ödemeler “borçlu (-) işlem” olarak kaydı yapılmaktadır (Salvatore, 1998).

2.4.2. Dış Ödemeler Bilançosunun İlkeleri

2.4.2.1. Çift Kayıt İlkesi (Standart Muhasebe Sistemi)

Dış ödemeler bilançosundaki işlemlerin kayıt edilmesinde genelde “standart muhasebe sistemi” kullanımı yapılmaktadır. Bu sistemde en öncelikli kural her bir işlem eşit değerlere 2 ayrı kaleme 2 kayıt olarak kaydedilmektedir. Bu kayıtlardan birisi de “pozitif (+)” işaret ile gösterilmektedir. Alacak kayıtları, diğerleri ile de “negatif (-)” işareti ile gösterilmiş olan borç kayıdır. Dolayısı ile ödemelerin bilançoları kayıtlarından fazla her bir finansal işlemde bir alacak ve borç olmak üzere 2 kayıt gerektirmektedir. Kural olarak tüm pozitif değerlerin toplanmasıyla birlikte, tüm negatif değerlerin toplanmasının eşit olması gerekmektedir. Böylesine bir durumda net toplamın 0 değerini görmesi kaçınılmaz bir durumdur. İşaretle gösterilen borç kayıdır. Dolayısıyla ödemeler bilançosu kayıtlarında her bir ekonomik işlemin bir alacak bir de borç olmak üzere iki kaydı gerekmektedir. Kural olarak bütün pozitif değerlerin toplamı ile bütün negatif değerlerin toplamının eşit olması gerekmektedir. Böyle bir durumda net toplamın sıfır değerinde olması kaçınılmazdır. Dış ödemeler bilançosunda; Alacak (+) Kayıtlar (TCMB, 2014a).

- “Cari işlemlerin hepsinde, gerçek kaynağın (mal ve hizmet) ihracı,
- Sermaye işlemlerinin yükümlülük artışlarını ya da varlıklarının azalması.”
- Borç (-) Kayıtlar:
- “Cari işlemlerin, gerçek kaynak (mal ve hizmet) ithalini
- Sermaye işlemlerinin, yükümlülüklerinin azalışları ya da varlıklarının artışını göstermektedir.”

Dış ödemeler bilançolarında birçok işlem, genel olarak bir finansmanın yerleşikliğinde veya yerleşik olmadığı durumların arasındaki değişimlerde elde edilen ya da diğerlerine sağlanmış olan finansal değerlerin transferlerini içermektedir. Başka bir deyiş ile, dışarıya verilmiş olan finansal değer karşılığında, onlara eşit değerlerden başka bir değer elde edilmektedir. Örnek verecek olursak eğer, mal ihracında diğer finansal ekonomilerin reel kaynaklara transferleri yapılmaktadır ve “(+)” bunlara karşı olarak elde edilmiş olan mal bedelleri finansal kaynaklar eşit değerde “(-)” artış göstermektedir. Elde edilen işlemler herhangi birer değişimden doğmuyor ise “tek taraflı bir işlem” girişlerinde dengeleri kurabilmek için karşılık kalemleri veya karşılıksız transferler olarak kabul edilmektedir ve karşı kayıtlar yapılmaktadır (TCMB, 2012a).

2.4.2.2. İşlemlerin Kayıt Zamanı (Mülkiyet Değişimi)

Ticari ilişkilerdeki sözleşmelere bağlı kalınmasını esas almaktadır. Mal veya hizmet teslim tarihi, bütün bunlar için yapılan ödemelerin, sözleşmede belirtilen tarihte yapılmış olması şarttır. Ödeme bilançosunda “çift kayıt ilkeleri” doğrultusunda, işlem kayıt zamanı, malın mülkiyet değişimleri anı olabilmektedir. Her iki tarafında aynı tarih ile kayıt yapması, en uygun olması gerekmektedir (TCMB, 2011b).

2.4.2.3. Piyasa Fiyatı (Piyasa Değeri)

Finansal işlemlerin değerlendirilmesi, piyasa fiyatlarında kullanımı sağlanmaktadır. Piyasa fiyatları, işlemlerin gerçekleştirilmiş olduğu alıcı ve satıcının satım/alıma razı olduğu fiyat olarak tanımlanmaktadır. Buradaki mevzu bahis “fiyat monopol” ya da değişik birer piyasanın oluşturulması yapılabilir. Piyasa değerinde en önemli olan şey, satıcı ve alıcının birbirinden tamamı ile bağımsız olarak hareket etmesidir (TCMB, 2011b).

2.4.3. Dış Ödemeler Bilançosu Standart Sınıflaması

Ödemeler bilançosunun ana hesap grupları, Cari İşlemler Hesabı, Sermaye Hesabı ve Resmi Rezervler Hesabı olarak sıralanabilir.

2.4.3.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlem hesabı finansal değerler ile ilişkili ve yerleşik olan ya da olmayan ile arasında meydana gelmiş olup finansal yükümlülüklerin ve varlıkların dışarısında tüm finansal işlemleri içermektedir. Bu ayrıca, temin edilen cari ekonomilerin değerinin karşılığı veya dolaşımdaki finansal değerler olmayan kazanımları bünyesinde barındırmaktadır (Central Bank of New Zealand, 2004). Dış ödemeler bilançosunun içinde en çok önem verilen hesap “cari işlem”dir. Devletler ithal ve ihraç etmiş olduğu hizmet veya malı bu hesaba kayıt etmektedir (Koç, 2017). Cari işlem bilançolarının alt kalemi “Dış ticaret dengeleri, Gelir Dengeleri, Hizmetler Dengesi ve Cari Transferler” ile oluşum sağlamaktadır.

Tablo 2. Cari İşlemler Bilançosu Hesaplarının Ayrıntılı Sınıflandırılması (TCMB, 2014)

Cari İşlemler Bilançosu Hesapları
1.Dış Ticaret Dengesi
1.1.Genel Mal Ticareti
1.2.Parasal Olmayan Altın Net
1.3.Limanlarda Sağlanan Mallar
2.Hizmetler Dengesi
2.1.Taşımacılık Turizm
2.2.Turizm
2.3.İnşaat Hizmetleri
2.4.Sigorta Hizmetleri
2.5.Finansal Hizmetler
2.6.Diğer Ticari Hizmetler
2.7.Resmi Hizmetler
2.8.Diğer Hizmetler
3.Gelir Dengesi
3.1.Ücret Ödemeleri
3.2.Yatırım Geliri
3.2.1.Doğrudan Yatırımlar(Faiz Gelir-Gideri)
3.2.2.Portföy Yatırımları(Faiz Gelir-Gideri)
3.2.3.Diğer Yatırımlar(Faiz Gelir-Gideri)
4.Cari Transferler
4.1.Genel Hükümet
4.2.Diğer Sektörler
4.2.1.İşçi Gelirleri
4.2.2.Diğer Transferler

2.4.3.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Ülkenin ihracat ve ithalat değerlerinin birbirine eşit olması durumundaysa net ihracat 0'a eşittir ve dış ticaret dengesi 0'dır. Ülke dış ticareti dengededir. Mal ihracatı ile ithalatı arasındaki farka dış ticaret dengesi veya kısaca ticaret dengesi denir.

Dış Ticaret Dengesi (Mallar)

Yurt içerisinde yerleşik bireyler ile yurtdışındaki yerleşik olan bireylerin arasında gerçekleştirilmiş olan, gümrükten geçmiş olan malların ithalatları ve ihracatlarını da içermektedir. Mal ticaretleri gerçek ekonomilerdeki gelişmelerin de birer somut göstergeleridir. Malın ihraç edilmesi ile devlete döviz kazandırmaya başlayan işlemlerin bütünüdür. Kayıt teknikleri yönünden devlete döviz kazandırabilen birer işlem olduğu için, aktif kaydedilebilmektedir. Tüm bunların tersi mal ithalatları, döviz çıkışlarına neden olan bir işlem olduğu için pasif kaydedilmektedir. Toplam mal ihracatı ve toplam mal ithalatı arasındaki farka “dış ticaret bilançosu” ismi verilmektedir (Seyidoğlu, 2007).

Hizmetler Dengesi

Devletin ihracından ve ithalinden kaynaklı ödeme akımı da cari işlem bilançosunun hizmet bölümünde yer almaktadır. Mal ticaretinin de fiziksel, somut birer niteliğinin olması karşılıklı olarak hizmetin ithali ve ihracı görünmeyen bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden hizmet ticareti de “görünmez ticaret” olarak da isimlendirilmektedir. Hizmet ticaretleri, mal ticaretleri kadar ödeme bilançolarında büyük bir yere sahiptir. Ancak, dünya finansmanındaki yeni gelişmeler ile birlikte hizmet ticaretinin de büyümesi gerekli olmaktadır (Karluk, 2003).

Global alanda hizmet çerçevesinde aşağıdaki gibi yapılır:

- Taşımacılık: Bir malın ticaretine yönelik taşıma verilerini içermekte olan “Navlun” kalemi global bagaj ve yolcu taşımacılık işlemlerini bünyesinde barındırabilen “Diğer Taşımacılık” kaleminde oluşabilmektedir. “Hava, deniz ve kara” yolu araçları ile yabancı devletlerdeki yük ve yolcu taşımacılıklarında kazanılmış olan dövizin, yabancılara yaptırılmış olan taşımacılık işlemi sebebi ile, yapılmış olan ödemeler bu grup da yer almaktadır.
- Turizm: Bir devlette yerleşik olmayan bireylerin devlette yapmış olduğu harcamaların tamamını göstermektedir. Yerleşik olmayanlar konaklama, gezi, müze ziyaretleri, yiyecek, hediye eşya vb. hizmetlerin satın alınması için, ödemede bulunmaktadır ve böylesine bir devlette bir döviz girişi olmaktadır.
- İnşaat Hizmetleri: Devlette yerleşik bir biçimde bireylerin yabancı devletlerde yapmış olduğu danışmanlık ve inşaat hizmeti ile ana devletteki yabancılar tarafından yapılmış olan bu tip hizmetleri içermektedir (Kopuz, 2010).

Gelir Dengesi (Birincil ve İkincil Gelir)

Cari işlemlerin bilançolarının içinde “Gelir dengesi hesabı, yatırım geliri ve ücret ödemeleri” vb. kalemlerden oluşturulmuştur.

- Ücret Ödemeleri: Ülkemizde çalışmakta olan yabancı uyrukluların, elde etmiş olduğu ücretlerin hepsinin buraya kaydı yapılmaktadır (TCMB, 2013a). Yatırım gelirleri hesabındaki bütün işlemler aşağıda yer almaktadır:
- Doğrudan Yatırımlar: Bu kalemden yurt dışında yapılmış olan doğrudan yatırımlardan elde edilmiş olan karın “gelir” şeklinde yurt içerisinde yapılmış olan doğrudan yatırımların sebebiyle, yurt dışında yapılmış olan kar transferlerinde “gider” olarak kaydı yapılmaktadır. “Gider” kaleminde dağıtılmış olan karların yanında ise, karın sermayeye katılımları da yer almıştır (TCMB, 2013b).
- Portföy Yatırımları: Bu yatırım gelirinde, doğrudan yatırımların en büyük amacı dışarıda gerçekleştirilmiş olan hisse senetlerindeki getirilerin bono ve tahvil biçimindeki borç senetlerinin faiz gelirinden oluşmaktadır. TCMB, bankalar ve diğer tüm sektörlerin sahip olduğu menkul kıymetlere yönelik faiz gelirleriyle “Hazine Müsteşarlığı, bankalar” vb. diğer firmaların yurtdışından ihraç etmiş olduğu menkul kıymete yönelik faiz giderlerinin bu kaleme kaydedilmesi gerekmektedir (TCMB, 2013c).
- Diğer Yatırımlar: “Ticari, mevduat veya kredi” yönelik giderler ve faizlerdir (TCMB, 2013d).

2.4.3.2. Sermaye ve Finans Hesapları

Sermaye işlemleri hesabı, genellikle bir devletteki yerleşik kuruluşların ya da bireylerin diğer devletler ile yapmış oldukları ve yabancıların o devlette yapmış oldukları doğrudan yatırımlar “üretim tesisleri, bina, arazi” vb. diğer devletlere aktarmış oldukları mali yatırımlar ile “yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonusu”ndan oluşmaktadır (Alkan, 2007).

Devletlerin kendilerine ait bulunmayan sermayeleri kullanmaları, sermaye ithali olarak alacaklı bir işlem olarak adlandırılmaktadır. Bir devletten diğer devlete sermayelerin gitmesi durumunda, sermaye ihracı söz konusu olabilmektedir ve bu borçlu bir işlem olarak gerçekleşmektedir (Karluk, 2003).

Sermaye ihraçlarının olduğu durumlarda kar ve faiz gibi bir bedel hemen alınmamaktadır. Kar ve faizler uzun sürede kazanılmaktadır. Bu yüzden sermaye ihracı borçlu birer hesaptır ve artışları bilanço üstünde negatif ve azalışı pozitif sonuçlar yaratmaktadır. Bu nitelikte mal, hizmetler ve hesabındaki akımların tersi olmaktadır. Devletten diğer devletlere mal ihracıyla diğer devletlere konu olan devlet sermaye girişleri, devlete döviz kazandırmaktadır ve devlet sakinlerine bir alacak hakkı doğurmaktadır. Sermaye ihracı ve mal ithali ise, devletteki döviz çıkışlarına ve devlet sakinlerindeki yabancıların borçlanmalarına sebep olmaktadır (Karluk, 2003).

Sermaye işleminin dönüşüm hızları çok yüksek olmaktadır. Yani sermayeler çok kısa bir süre içinde devlete gidebilmektedir ve devletten çıkabilmektedir. Bu yüzden, her girip çıkan sermayeler, ödeme bilançolarında ayrı bir şekilde değil, tek bir kalemde gösterilmektedir (Seyidoğlu, 2007). Ülkemizde ödemeler bilançolarının hesap kalemlerini sınıflandıran sermaye hesabında; “Sermaye ve Finans Hesapları” şeklinde ayrı ayrı gösterilmektedir. Bu ayrıntılı sınıflandırma aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Sermaye ve Finans Hesaplarının Ayrıntılı Sınıflandırılması (TCMB, 2014)

Sermaye ve Finans Hesapları	
1.Sermaye Hesabı	
1.1.Göçmen Transferleri	
1.2.Üretilmeyen ve Finansal Olmayan Varlıklar	
2.Finans Hesapları	
2.1.Doğrudan Yatırımlar	
2.1.1.Yurt Dışında Doğrudan Yatırımlar	
2.1.2.Yurt İçinde Doğrudan Yatırımlar	
2.2.Portföy Yatırımlar	
2.2.1.Varlıklar	
2.2.1.1.Genel Hükümet	
2.2.1.2.Bankalar	
2.2.1.3.Diğer Sektör	
2.3.Diğer Yatırımlar	
2.3.1.Varlıklar	
2.3.1.1.Ticari Krediler	
2.3.1.2.Krediler	
2.3.1.3.Efektif ve Mevduat	
2.3.1.4.Diğer Varlıklar	
2.3.2.Yükümlülükleri	
2.3.2.1.Ticari Krediler	
2.3.2.2.Krediler	
2.3.2.3.Efektif ve Mevduat	
2.3.2.4.Diğer Varlıklar	

2.4.3.2.1.Sermaye Hesabı

Sermaye Hesabının üretilmeyen, göçmen transferler ve ekonomik olmayan varlıkların kaleminden oluştuğu belirtilmektedir.

Göçmen Transferleri: Diğer devletlerden Türkiye’ye göç etmiş olan bireylerin, yurt dışındaki varlığının devletimize aktarmış olduğu tutardan oluşmuştur (TCMB, 2013a).

Üretilmeyen ve Finansal Olmayan Varlıklar: Kara parçaları vb. maddi varlıkların “telif, imtiyaz, ticari marka, lisans ve kira” vb. transfer edilebilen sözleşmeler, maddi olmayan varlıkların bu hesaba kaydedilmiş olmasıdır (TCMB, 2013b).

2.4.3.2.2. Finans Hesabı

Finans hesapları; doğrudan yapılmış olan yatırımların, diğer yatırımların ve portföy yatırımların” kaleminden oluşum sağlamaktadır (TCMB, 2013b).

Doğrudan Yatırımlar: Belli birer ekonomideki yerleşik bir kurumun diğer başka bir ekonomideki yerleşik bir şirketin uzun vadede ve kalıcı yatırımların yapılması, yönetimdeki söz sahiplerini alması amacı ile, firma hisselerinin %10’unu aşabilen seviyede yapmış olduğu yatırımdır (TCMB, 2013c).

Yurt Dışında Doğrudan Yatırımlar; Yurt içerisindeki yerleşik olan bireylerin, yurt dışında yerleşik olan bireyler ile şirket kurabilmek, kurulmuş olan bir şirket ile ortak olabilmek, şube açma yolu ile doğrudan yatırım amacı ile yapmış oldukları yatırımların, bu yatırımlar ile yurtdışında gayrimenkul almaları bu kalemde ele alınmaktadır (TCMB, 2013d).

Yurt İçinde Doğrudan Yatırımlar: “Gayrimenkul, Sermaye ve Diğer Sermaye” olmak üzere 2 gruba ayrılmaktadır.

Sermaye: Yurt dışında yerleşik olan bireylerin, ülkemizde yerleşik bir şirket kurması, kurulmuş olan bir şirkete ortak olunması, şube açma yolu ve doğrudan yatırım amacı ile ülkemizde getirmiş olduğu sermaye tutarları ve karların sermayeye katılmasından oluşmaktadır.

Diğer Sermaye: Ülkemizde doğrudan yatırım yapmakta olan kuruluşların yatırım kaynaklarının kuruluşlara sağlamış olduğu kredilerin kullanımı ile geri ödeme tutarları burada gösterilmiştir.

Gayrimenkul: Yurt dışında yerleşik olan bireylerin ülkemizde de alım satımlarının yapmış olduğu gayrimenkul bedelleri gösterilmektedir.

Portföy Yatırımları: Bileşenlerin, yabancı sermaye yatırımlarının ve rezerv varlığının kapsamaları dışında borç senetler ve hisse senetleridir.

Varlıklar: Yerleşik bireyler yurt dışındaki piyasalardaki alım satımlarını yapmış olduğu menkul kıymeti kapsamına almaktadır.

Yükümlülükler: Yurt dışındaki yerleşik olan bireyleri borsadaki alım satımlarını yapmış oldukları hisse senetleriyle, yurt içindeki yerleşik bireylerce yurt dışı ve yurt için piyasasında yapılmış tahvil iratları ile ilgili menkul kıymet işlemleri de bu kalemde izlenmiştir.

Diğer Yatırımlar: “Rezerv varlıklar, diğer yatırımlar ve doğrudan yatırımlar” dışında kalan bütün finansal işlemleri bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar şunlardır:

Varlıklar: Yurt içindeki yerleşik bireylerin yurt dışındaki yerleşik bireylerin açmış olduğu nakit ve ticari krediler, bankaların yurt dışı muhabirleri nezdinde Türk lirası ve döviz varlıklarını bu kalemde izleyebilmektedir.

Ticari Krediler: Yurt içinde yerleşik ihracatçıların yurt dışındaki yerleşik ihracatçıları ile yapmış oldukları “vadeli mal satışları ve verilen krediler” bu satışların vadesince tahsil edilmekte olan bedellerden oluşabilmektedir.

Krediler: Genel Hükümet, TCMB ve bankaların yurt dışlarında açmış olduğu kredilerle bankaların muhabirleriyle olan ilişkisinde olmayan, bankaya yapmış oldukları yatırımlardan oluşabilmektedir.

Efektif ve Mevduatlar: TCMB haricinde bankalar yurt dışı muhabirleri nezdinde “Türk Lirası ve Döviz” hesabındaki değişimleri göstermektedir. Döviz hesabındaki değişimler, gerek yurt dışında yerleşik olarak gerekse yurt içinde yerleşik bireyler ile döviz üstünde gerçekleştirilmiş olan

bütünü yansıtabilmektedir. Aynı zamanda, yurt içinde yerleşik bireylerin yurt dışındaki mevduat varlıklarını da bu kalemin altında göstermektedir.

Diğer Varlıklar: Yabancı paraların üstünden nakit alışverişlerinin yoğun bir biçimde kullanılmış olduğu bavul ticareti sebebi ile, yurt içinde yerleşik olan bireylerin kasalarında bulundurmış oldukları, bankacılık sistemlerinin kayıtlarında bulunmayan tutardır.

Yükümlülükler: Yurt içinde yerleşik olan bireylerin yurt dışında yerleşik olan bireylerden sağlamış oldukları nakit ve ticari kredilerle “TCMB ve bankalar” nazarında yurt dışı yerleşik bireylerin adına açılan döviz hesabı da bu kalemde izlenmiştir.

Ticari Krediler: Yurt dışındaki yerleşik ihracatçıların yurt içerisindeki yerleşik ithalatçılara yapmış olduğu “mal satışları (kullanılan krediler)” ile bütün satışların vadelerinde yapılmış olan ödemeler “kredi ödemesini” içerdiği belirtilmektedir.

Krediler: Yurt içinde yerleşik olan bireylerin yurt dışında yerleşik olan bireylerden sağlamış olduğu “nakit kredilerin (IMF tarafından sağlananlar dâhil)” borçlu sektörler ile ve vadelerine göre dağılım sergilemektedir.

Mevduatlar: Yurt dışındaki yerleşik bireylerin bankalar ve merkez bankaları nazarındaki mevduatlar bu kalemde yer almıştır (TCMB, 2013).

2.4.3.3. Rezerv Varlıklar

Rezervler varlıklar hesabı, ödeme bilançosunda otonom kalemlerin ortaya çıkartmış olduğu dengesizliği giderebilmek için, merkez bankasının dış rezervindeki değişimlerini gösterebilmektedir. Otonom kalemler, cari işlemlerin ya da sermaye/finans bilançosundaki işlemlerden oluşmaktadır. Sermaye-finance ve cari işlemler bilançosunun hesaplarındaki net alacaklar bakiyelerinin bulunması ile, rezerv varlığın hesabı aynı seviyede borç bakiyelerini vermelerine sebep olmaktadır. Aksi durumdaki “rezerv varlıklar” hesaplarının alacak bakiyesi olmaktadır. Resmi varlıklarda bir azalmanın devletten döviz çıkışlarını alması anlamına gelir iken, belli birer artış ise devletin kasasına döviz girişinin olduğunu göstermektedir (Karluk, 2003). Rezerv Varlıklar “Uluslararası Para Fonu” nazarındaki varlıklardan ve “Resmi Rezervlerden oluşmaktadır.

Uluslararası Para Fonu Nezdindeki Varlıklar: “IMF” nazarındaki “rezerv” varlıkların değişmesini yansıtmıştır. Tüm bunlar net alacaklı iken rezerv pozisyonların ve “Özel Çekme Hakları (SDR)”den oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2007).

Resmi Rezervler: “TCMB” yurt dışındaki muhabir mevcudiyetindeki değişimleri ile portföy yönetim amacı ile alım satım yaptıkları menkul kıymetlerden oluşabilmektedir (TCMB, 2013). Birçok devlet en çok rezerv olarak “Amerikan doları” bulundurmaktadır. Bunun yanı sıra, sınırlı sayıda da olsa “İngiliz sterlini rezerv para” olarak kullanılmaktadır. Merkez bankası döviz piyasalarına müdahaleyi genellikle “Amerikan doları” üstünden yapmaktadır (Özkan, 2015).

Devletlerin resmi rezerv olarak tutmuş olduğu diğer önemli bir varlık ise altındır. Altın aynı zamanda belli bir sanayi hammaddesidir. Altın ticari bir amaç ile kullanılır ise, cari işlem hesaplarına, global ödeme araçları olarak kullanılır ise resmi rezerv hesaplarına kaydedilmektedir. Altın rezervindeki azalmalar yani altın çıkışı yapılması, resmi rezerv hesaplarının alacaklı kısımlarından gösterilmektedir (Karluk, 2003).

2.4.3.4. Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler bilançolarının istatistiklerinin muhasebe kaydını anlamada denkleştirebilmek amacı ile kullanılmaktadır. “Net Hata Noksan” hesabı ile, “cari işlem bilançoları ve sermaye bilançoları” hesap kaleminin kaydedilmesinde oluşan hatalarda, gecikme, eksik ve unutma vb. sebeplerden dolayı oluşmuş olan dengesizliği giderebilmek amacı ile kullanılmaktadır. Ödeme bilançoları ikili kayıt sistemlerine göre tutulduğu için borç ve alacak toplamalarının mutlak olarak birbirlerine eşit olması şarttır. Fakat, yukarıda saymış olduğumuz sebeplerde birisi ya da birkaçı ödemeler bilançolarının borç ve alacak toplamına eşit olmasına sebep olmaktadır (Özkan, 2015).

2.4.4. Dış Ödemeler Bilançosundaki Dengesizlikler: Dış Ödeme Açığı Ve Dış Ödeme Fazlası

Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge veya dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır ve dolayısıyla da ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak değerlendirilir.

2.4.4.1. Dış Ödemeler Bilançosu Açıklarının Nedenleri

Ödeme bilançolarındaki açıkların sebepleri de dört ana başlıkta sıralanmaktadır. Bunlar; “geçici faktörler, yapısal sebepler, iktisadi dalgalanmalar, mali krizler ve döviz spekülasyonları”dır.

2.4.4.1.1.Yapısal Nedenler

Dış ödeme bilançolarının açık verilmesinde en önemli sebeplerin arasında finansal olarak yapısal nedenler bulunmaktadır. Bu yapısal sebepler işe aşağıdaki gibi özetlenmektedir (Çelik, 2008):

- Enflasyon: Devlet ekonomisinde kronik bir enflasyon problemi varsa, merkez bankası döviz kurunun aşırı bir biçimde yükseliş göstermesini engelleyebilmek için, döviz müdahalesinde bulunmaktadır. Piyasada oluşmuş olan döviz bolluğu sebebi ile aşırı değerlidir ve yerli para birimleri karşısında ihracatları azalır iken, ithalatı artar ve neticede dış açık artış göstermiş olur.
- Kalkınma hızı: Gelişmekte olan devletlerin, belli bir kalkınma hızını yakalayabilmesi için, çok yüksek sayıda makine ve ara malı ithalat etme gerekebilmektedir. Tüm bunlara karşı bu makineler ve ara mallar ile üretime geçilerek ithal etmiş oldukları ürünleri, ihraç etmeleri uzun bir süreç almaktadır. Dolayısıyla döviz kıtlığının yaşanmasıyla, gelişmeye devam eden ülkelerin kalkınma hızını yakalama sürecinde, ithalat artışları gösterilmesi ve dış açık vermesi durumu söz konusu olabilmektedir.
- Verimlilik: Finansal yönden verimliliği düşük olan devletlerde uluslararası rekabet gücü de az olması sebebi ile, ihracatın sayısının da az olması ve tüm bu devletlerin dış açıkları da artış göstermektedir.
- Dışa bağımlılık: Belli bir mal veya hizmetin temin edilmesiyle, birçok oranda dış devlete bağımlı olan ülkenin bu mal ve hizmetlerinin yükselmesiyle, ithal seviyede artış göstermeleri, dış açık vermeleridir. Bu durum dışa bağımlılık olarak adlandırılmaktadır.

- Zevk ve tercihler: Devlet vatandaşlarının tercihlerini ve zevklerini belli aralıklarda hizmete ve mala yönelik kaymaları durumunda, ithalatın artış göstermesi, dış açığın verilmesi durumu söz konusu olabilmektedir.
- Ekonomik politikalar: Farklı yapısal nedenlerle ilgili olabilen, devletteki mevcut otoriter duruma göre uygulanmakta olan politikalar ile dış açıklar üstündeki belirleyicilerin olmasıdır.

2.4.4.1.2. İktisadi Dalgalanmalar

Finansal dalgalanmalar finansal hacmin artış gösterip azalmasıyla ilişkili olarak 2 biçimde meydana gelebilmektedir. Tüm bunlar; daralmaya ve genişlemeye bağlı finansal dalgalanmalardandır. Finansal genişleme döneminde harcamaların artış göstermesiyle beraber, ithal edilebilen malların taleplerinin artış göstermesi durumunda dış açıkların oluşması ile, finansal daralma döneminde ise, harcamanın azalmış olması ve ithalatta olabilecek taleplerinde azalması ile dış fazlanın artış göstermesi beklenmektedir (Engin, 2012).

Globalleşme ile beraber dünya ticaretinde olan devletlerin arasında finansal dalgalanmaların daha belli olarak hissedilmiş olduğu gözlemlenmemiştir. ABD’de ortaya çıkmış olan en son global ekonomik krizin de kısa bir sürede Avrupa’da etkisini gösterdiği görülmektedir. Bu etkiler Avrupa ile yoğun bir ticaret ortaklığını öne sürebilen bir devleti de etkileyebilmek, bu devletlerin finansmanından da dalgalanmalara sebep olmuştur.

3. TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

3.1. 1980 Öncesi Dönem

1923'ten 1980'e kadar olan 57 yılda, Türkiye'de genel olarak sabit kur sisteminin uygulamaya konulduğu söylenebilir. Özellikle 1946'dan sonra Türkiye'nin “Bretton Woods” sistemine girmesiyle bu durum daha resmi bir hal almıştır. Türkiye'nin yıllardır temel sorunu, yeterli dövizle sahip olmaması ve bu nedenle istenilen gelişmişlik düzeyine ulaşmak için gerekli gelişmişlik düzeyini ithal edememesi olmuştur. Bu sorun 1980'den önce dört kez daha meydana gelmiştir ve her seferinde bir krizle sonuçlanmıştır. 1946, 1958, 1970 ve nihayet 1980 yılları önemli dış ticaret politikası önlemlerinin alındığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda alınan tedbirlerin ortak yanı, çok büyük devalüasyonlar yapılmış olmasıdır (Erden vd., 2011).

3.1.1. 1923-1930 Yılları Arası Dönem

Cumhuriyetin ilk senelerine baktığımızda 1950’li senelere kadar, önerilen para olarak “İngiliz Sterlini”nin kullanıldığı görülmüştür. Bu tarihin ardından “ABD” doları referans para olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1923 ile 1929 seneleri arasındaki dönemlerde “menkul kıymetler, döviz ve altın” borsalarının oldukça aktif birer rol aldığı belirtilmektedir. Bu dönemlerdeki senet, çek ve dövizlerin borsada işlem gördüğü belirtilmektedir. Bu dönemlerin içinde, esnek döviz kurlarının uygulanmasının özellikleri görülebilmektedir. Bu senelerde “Türk Lirası İngiliz Sterlinine” bağlı bir şekilde dalgalanmaya bırakılmıştır. Ancak, 1929 senesinde ortaya çıkmış olan büyük bir krizin sonrasında, “TL Sterlin” büyük bir hız ile değer kaybına uğramıştır. Mart 1929 senesinde “1 Sterlin 0,888” kuruşken, Aralık ayına gelindiğinde “1 Sterlinin 1,125” kuruşa yükseldiği görülmektedir. Bu yüzden ülkemizde 1929 senesinden sonra “Liberal ekonomi” görüşünden uzaklaşıp sabit döviz kur sistemleri benimsenmiştir. Aşağıda tabloda 1923 yılından 1930 senesine kadar, dış ticaret uygulamalarında dolar kurları ve değişim oranları verilmektedir (Eren, 2010).

Tablo 4. Dış Ticarete Uygulanan Döviz Kurları (Yıllık ortalama değer)(DİE İstatistik göstergeler 1923-1995)

Yıllar	Dolar/Kuru \$	Yıllık % Değişim
1923	166	-
1924	193	16.3
1925	187	-3.1
1926	193	3.1
1927	196	1.6
1928	196	-
1929	225	14.8
1930	212	-5.7

Yukarıda yer alan tabloya baktığımızda, Ülkemizin kuruluş dönemlerinde 1930 ile 1973 seneleri arasında yapılan vb. TL’nin yabancı paraların karşısında belli bir fiyatla sabitlenmiş olduğu açık bir şekilde görülmektedir (Ertürk, 2010).

3.1.2. 1960-1980 Yılları Arası Dönem

1970 senesine geldiğimizde, ekonomi anlamında yaşanan sorunların şu şekilde Türkiye 27 Mayıs 1960 yılından sonra yeni bir döneme girmeye başlamıştır. Bu senelerden sonra “Devlet Planlama Teşkilatı” kurulmuştur. Bunlar ile beraber planlı bir kalkınma benimsenerek, 5 senelik kalkınma planı hazırlandığı görülmektedir. Planlı dönemde “Türk Lirası”nın aşırı değerlenmiş olduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Ülkemizin 1960’lı senelerden sonra yeni bir enflasyon sürecinin içerisine girmesi ile beraber “Türk Lirası” aşırı bir değer kazanmıştır. Bu durumda ihracat üstündeki negatif etkilerin giderilmesi amacı ile 1963 senesinde vergi iadesi sistemine geçildiği görülmektedir. 1964 senesinden başlanarak işçi dövizine 1967’ yılından sonra ise turist dövizine prim ödenmeye başlandığı görülmektedir. “Türk Lirası”nın aşırı bir biçimde değerlenmesinin de içe dönük olan ithal ikame politikasının büyük bir rolü bulunmaktadır. Devlet hızlı bir biçimde kalkınabilmesi için, ihracatın teşvikini değil ithalatın ucuz olmasını amaç edinmiştir (Eşiyok, 2008).

1960’lı senelerde, fiyatların genel düzeyindeki artışların nispeten düşük bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. 1964 ile 1967 senelerindeki fiyat artışlarının %6’ya kadar çıkması, 1968 ile 1970 seneleri arasında toptan eşya fiyatının endekslerine göre, ortalama enflasyon oranının %7,7 olduğu görülmektedir. 1960 ve 1970 arası ortalama enflasyon oranları %5’ olduğu belirtilmektedir. İlk öncelikle bütçe açığını finanse edebilmek için “Merkez Bankası”nın kredi talebi artış göstermektedir. İkinci olarak da, Türk dış borç servislerinde sorunlar olmaya başlamıştır. 3’ncü olarak ise, kamu sektörlerindeki büyük ücret artışları yaşanmaktadır. Bütün bunların neticesinde ise “Türk Lirasının %66,6” seviyesinde “devalüe” edildiği belirtilmektedir (Göçer, 2013).

1970 senesi, ülkemizin Cumhuriyet tarihinin 3’ncü büyük “devalüasyon” kararını almış olduğu yıl olmuştur. 10 Ağustos 1970 yılında “1 ABD doları = 9,00 TL iken, 15,00 TL”ye çıkartılarak “%66,6” seviyesinde bir “devalüasyona” tabi olmuş ve bunları takip eden bir finansal istikrarın önlenmesi de yürürlüğe konulmuştur. 1970 senesindeki istikrar kararının alınabilmesine sebep olan finansal ortamı, birkaç noktada açıklayabiliriz. 1970’li senelere geldiğimizde dış ticaret açıklarının büyüdüğü, milli paramızın aşırı bir biçimde değerlendiği ve işçilerin döviz girişlerinin azaldığı görülmektedir. Bu ortamda “IMF” ile yeniden müzakereler oluşturulmuş ve istikrarın önlenmesinin içeriği tespit edilmiştir. 1970 yılı istikrar programlarında da tipik reçetelerin yansıdığı görülmektedir. Tüm bunlara göre, ihracatta sürdürülmüş olan kur politikalarına devam edilebilmiştir. İthal teminat oranları da azalmıştır ve sayıdaki kısıtlamalarda sınırlandırılmıştır. Vergi ve faizler yükseltilerek, ücret verilmesi kesilmiş ve KİT’lere %51’lik zam yapıldığı belirtilmektedir (Karayazı, 2004).

Bu kapsamda bizler için en önemli unsur, döviz kurunda yapılmış olan düzeltmelerdir. 1970 yılındaki “devalüasyonu” ülkemizin tarihte başarılı bir biçimde “devalüasyon” örneği olarak gösterebiliriz. Bu durum “devalüasyon”un teknik sonucu yönünden kısmi olarak doğru sayılması mümkün olabilmektedir. Yapılmış olan “devalüasyon” işçi ve ihracat döviz gelirini de arttırmıştır. 1970’li senelerden sonra “388 milyon” dolar seviyesine inmiş olan ihracat, 1971 senesinde “676” 1972 yılında “885” milyon dolara kadar ulaştığı görülmektedir. 1973 senesinde ise, “1 Milyar Doları” aştığı görülmektedir. Bunlar tarafından “döviz rezervleri”nin de “2 milyar doları” geçtiği görülmüştür. Ödeme dengesinin ilk kez çok fazla verdiği belirtilmektedir (Ay, 1995).

3.1.3. 1980-1988 Dönemleri Arasında Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

1980’li seneler itibari ile ülkemizin ekonomisi, bir yanda finansal istikrar politikalarının uygulanmış olduğu diğer yandan ithal ikamecilerinin olduğu, içe dönük bir finansal yapıdan dış rekabete kadar açık, özel sektörü teşvik edebilen, finansal piyasada global piyasalar ile bütünleşmiş olan politikaları izledikleri bir döneme girmişlerdir. Ülkemizin ekonomisi 1980 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı ile “serbest piyasa” ekonomilerinin bütün kuralları ve bütün kurumları ile işlenmesinin amaçlanmış olduğu, dışa açılma süreçlerine girdiği görülmektedir. Reel sektörler ile ve finansal yönden yapılmış olan düzenlenmelerin amaçlanmış olduğu dışa açılma süreçlerine girdiği görülmektedir. Reel ve ekonomi sektöründe yapılmış olan düzeltmelerdeki en büyük amaç, devletin ekonomisini devletin müdahalesinde en aza indirmiş oldukları, özel girişimlere dayalı olarak, piyasadaki ücretlerin piyasalardaki finans kurallarına uygun bir biçimde talep ve arzın gücünün belirlemiş olduğu belli bir konuma oturtabilmektedir (Gujarati vd., 2012).

1980 yılı öncesi dönemlerde, ithal ikamesine dönük bir sanayileşme politikalarının izlemiş olduğu, ekonomik kesime yönelik göstergeleri oluşturabilen faizin ve dövizin fiyatlarının baskı altında tutulmuş olduğu, bu kapsamda sabit kur politikalarını da içerisine almış olduğu değerlerin kur politikalarını ve bunların yanı sıra yapılan “devalüasyonlarla” dengeye getirilen araştırmaların “sabit döviz kuru” politikasının sıklık ile yer almış olduğu, finansmandaki sektörün maliyet ve fiyat yapısının dünya piyasasında kopuk bir seviyede seyretmiş olduğu bir görünümü bulunmaktadır. 1980 yılında yapılmış olan “devalüasyon” operasyonlarıyla beraber alınmış olan önlemlerin, ülkemizin cumhuriyet tarihinde “24 Ocak Kararları” olarak geçmiştir. İlgili bu kararların alınması ile birlikte, devletin büyük bir çoğunluğunun dar boğaza girmesine neden olmuştur. Alınmış olan tüm bu kararlar, ülkemizin finansmanı için çok önemli olmasından dolayı, tüm bu kararların alınmasının sebeplerinin de iyi bir analiz edilmesi gereklidir (Gültekin, 2013).

Öncelikli olarak ülkemizin ekonomisinde uzun senelerden beri en fazla problemlerinden birisi olan enflasyon sorunlarına değinilmesi yararlı olabilecektir. Enflasyon en kısa hali ile talep fazlasında ya da arzın yetersiz olması sebebi ile kendini göstermektedir. Talep fazlasına yol açan etkenlerin çok farklı olması ile beraber, devletimiz yönünden önemli olan, tüm kamu açıklarının emisyon yoluyla giderilmeye çalışılmış olmasıdır ki, 1980 yılı öncesi dönemlerde bu yönteme yoğun bir biçimde başvuru yapılmıştır. Enflasyon yaşanmasına sebep olan arz yetersizliği ise 1980 yılı öncesindeki döviz darboğazı ve enerji durumundan kaynaklanılmaktadır. Döviz darboğazı ve enerji sebebi ile noksan kapasitelerin kullanılmasında kaçınılmayan özelliklerin sanayi sektörlerinde kısmen etkili olsa da, hizmet sektörlerindeki dar boğazın etkisi de geniş kapsamlı olarak hissedilmektedir (Ergür, 2011).

1970’li senelerden başlanarak harekete geçirilen ve 2’nci yarısında şiddetlenmiş olan enflasyonun da 1980 senesinde 3 haneli bir boyuta ulaştığı görülmektedir. Gerçekte “1978,1979 ve 1980” senelerinde toptan eşya fiyatındaki yükseliş sırası ile “%52,6, %63,9 ve % 107,2”ye ulaştığı görülmektedir (Güney, 2008).

Enflasyonun konumuz yönünden önemi 1980 yılı öncesindeki dönemlerde ithal ikamecilerin sanayileşmeyi benimseyebilen devletimizdeki döviz kurunun mümkün mertebede tutulması ile enflasyon oranının artış göstermesinde yatmaktadır.

Yükselmiş olan enflasyona göre, büyük bir sorunun da ortaya çıktığı görülmektedir. Tüm bunlar; her geçen gün artış gösteren hayat pahalılıklarında, döviz dar boğazından birçok ana maddenin yokluğu ile gün geçtikçe uzayan kuyruklar sebebi ile “ortaya çıkmış olan kara borsa,

düşen ulaşım, üretim faaliyetlerinin aksamış olması, enerji darlıkları, hızla artış gösteren işsizlik oranları, gelir dağılımındaki dengesizlik, petrol sıkıntıları, vergi sisteminin bozuk olması, kamu finansal teşebbüslerin aşırı zararlı olması” vb. tüm bu problemler sebebi ile 1980 senesinde yaşanan “devalüasyonu ile Türk Lirası’nın %33” seviyesinde “devalüe” edildiği görülmektedir (Özdemir, 2010).

Aslında ülkemizin 1977’den bu yana yaşadığı ekonomik buhranların arkasında üç odak noktası vardır. Bunlar; “hatalı döviz kuru, faiz oranı ve para politikasıdır.” Bu alanlarda uzun yıllar boyunca yapılan yanlış uygulamalar, 1977’den bu yana Türkiye’de büyük ekonomik bunalımlara neden olmuştur. 24 Ocak 1980’den önce hazırlanmak için uygun zaman değildi. 24 Ocak, doğrulanması zor bir programdan yararlandı. Bu kararların en önemli yönü, sanayisizleşme, ihracata yönelik sanayileşmenin erozyona uğramış kalitesidir (Güven, 2008).

Herkes tarafından da bilinen, daha önceki senelerde ithal edilen malların devletin içinde üretilmeye başlanması, yerli endüstrilerle bütün ticaret ve kambiyo kısıtlamaları ile korunulmaya çalışılsa da, karşılaştırmalı bir biçimde üstünlük sahibi endüstride önem verilmemiş olan bir stratejinin olduğu döviz kurunda “fiyat (faiz, mal ve hizmet fiyatları” devletler tarafından belirlenmektedir. Döviz kurları devletler tarafından belirlenmesi ile denge değerlerinin altında belirlenerek, devletin parasının aşırı değerlenmesine yol açmaktadır. Bir taraftan ülkenin parasınında aşırı değerlenmesiyle, ihracatı azaltan yönde etkileri, diğer taraftan ikameci endüstrilerin ihtiyaçlarına olan ara malları, yatırım malları ve teknoloji transferlerinin gerekliliği dış ticaret dengelerinin ve ödemelerin bilanço açıklarının artış göstermesine sebep olmaktadır. Bu dış açıkların kapatılma durumu ise, dış borçlanma durumunun kaçınılmaz olmasına sebep olmaktadır (Dündar, 2010).

3.1.4. 1994 Dönemi

1993 senesinin son seneleri itibari ile Hazine’nin iç borçlanması ihalesinin iptal edilmesiyle başka bir ifadeyle az seviyede borçlanmanın üstündeki piyasalarda “Türk Lirası likiditesi” her geçen gün artış göstermiştir ve döviz kurunun üstünde baskı yaratılmaya başlanabilmektedir. Söz konusu baskın olan 1994 senesinin ilk aylarında da devam ettiği görülmektedir. “Merkez Bankası” faiz oranlarında artış göstererek likidite çekmeye ve döviz kurlarının üstündeki baskıların kaldırılmasına çalışmıştır. Fakat, bu konuda başarılı olamadıkları görülmektedir.

1994 yılında “Türk Lirası’nın, ABD doları” karşısında %13’seviyesinde “devalüe” edildiği görülmektedir. Daha sonralarda 5 Nisan 1994 yılındaki karar ile bir dizi finansal tedbir ortaya konmuştur. 5 Nisan’daki kararın alınmış olduğu ortamlara bakacak olursak eğer, bu kararın sebep olduğunu daha rahat anlayabiliriz. DPT’nin 1994 senesinde yayımlanmış olduğu bildiri ile şu sonuçlara varılmıştır (Hiç, 2009):

- Kamu açığının hızlı bir şekilde artış göstermesi ve tüm bu açıkların finanse edilmesi, kısa vadede ve faizli borçlanma ile karşılanabilmesi, finansal ekonomileri bir borç faizinde kısır döngüye sokabilmiştir. Aynı zamanda yükselmiş olan kamu firmalarının açmış olduğu reel ücretler ile hızlı bir sermaye hareketi ve yükselme hareketinin serbest bırakılması ile beraber, “Türk Lirası” reel olarak değer kazanmıştır. Aynı zamanda bu sürecin yaşanması cari işlemlerin ve dış ticaretin artış göstermesine sebep olmuştur.
- Kurda yaşanmış olan aşırı değerlendirmeler ile, ihracattaki karlılık düşürülür iken, ithalatta nispi bir biçimde ucuz hale gelmiştir.

- Piyasadaki çok yüksek faizli düşük kur politikalarının sonucunda, kısa vadede, sermaye girişlerindeki artışlar belli bir tarafta “Türk Lirası”nın aşırı değerlendirilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan ise bu kısa sürede faizli borçlanmaları da beraberinde getirdiği görülmektedir.
- Kamu kesimlerinde tespit edilen açıklardaki artışlar, milli paramızın yabancı para birimleri karşısında değer kazanması ile, ücret ve maaşlardaki artışlar, iç talebi körükler iken diğer taraftan da devletin rekabet gücünü azaltan etkiler yarattığı görülmektedir.

Tüm gelişmelerin doğrultusunda, ülkemizin ekonomisinde var olan iç dengesizlik ve dış denge bozulmalarının yaşanmasına neden olmuştur.

3.2. Türkiye’de Dış Ticaret

Bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı mal ve hizmet alışverişine dış ticaret denir. Satın aldığımız ürünlerin bir kısmı farklı ülkelerde üretilirken, ülkemizde üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmı ise başka ülkelere satılır.

3.2.1. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaret

Dış ticaret günümüzde, devletlerin kalkınmasını sürdürmesinde ve dünya ülkeleri ile bütünleşebilmenin sağlanabilmesi için, en önemli unsurlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, devletler ülke çıkarını koruyabilmek amacı ile dış ticaret politikaları denilen dış ticaret sınırlandırıcıların, özendirici veya bu işlemlerin yapılış biçimlerini düzenleyen önlemler alabilmektedirler. Ülkemizin dış ticaret politikalarına ve dış ticaret gelişimine baktığımızda, 1980 senesine kadar “ithal ikamesine” dayandırılan sanayileşme politikalarının izlendiği görülmektedir. “24 Ocak 1980” kararlarıyla beraber serbest dış ticaret politikalarının uygulamaya konulması ile, ithal ikamelerine dayandırılan sanayileşme, yerini ihracat yönelik sanayileşme politikalarına bırakmıştır. İlgili bu dönemlerde başlamış olan dışa açılma çabası sonucunda dış ticarete, özellikle de ihracatta yaşanmış olan önemli değişim ve gelişmeler olduğu belirtilmiştir. AB ülkeleri ile olan ilişkilerin tamamında canlanma yaşanmış, “Orta Doğu ve İslam” devletleri ile olan ticarete önemli artışlar sağlanabilmiştir (Aral, 2015).

1980 yılından sonra ihracata ilişkin sanayileşme stratejilerinin dış ticaret üstünde kendini belirleyebilen bir rol oynadığı görülmektedir. Bu dönemlerde başlamış olan ekonomilerdeki dışa açılma çabasının sonucunda ise, ülkemizin dış ticaretinde, özellikle de lehimize önemli gelişmelerin yaşandığı kaydedilmiştir.

1980 yılı istikrarının önlemesi doğrultusunda ihracatın arttırılması için, öncelikli olarak “devalüasyon” uygulanmasıyla, ihracatı özendirebilmek için parasal yönden desteğe başvurulmasıyla ve ihraç edilmiş olan fiyatların düşürülmesiyle, işgücü ücretlerinin azaltılması ile, ithal ikameci dönemlerde kurulan korumacılık nedeniyle, dünya genelindeki fiyatlarda daha çok fiyatta üretim yapan sektörlerin hızlı ihraç etmesine karşı araştırmalar yapılmıştır. İthalat yönünden baktığımızda ise, politikaların arttırıldığı görülmektedir. İthalatta uygulanmakta olan kota sistemleriyle terk edilebilen ve bunun yerine gümrük vergisini tedricen azaltabilen liberal bir dış ticaret politikası izlenmiştir ve kambiyo rejimiyle de bunun uyumlu hale getirilmesi sağlanmıştır (Özdemir, 2010).

Yaşanmış olan bu gelişmeler ile birlikte 1980 yılından sonra, dış ticaretimiz ile önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Belli bir zaman sonra “AET” devletleri ile olan ilişkilerimiz canlanmıştır. İslam ülkeleri ve Orta Doğu devletleriyle ülkemizin ticaretinde çok fazla artışlar meydana gelmiştir. 1984 ile 1985 seneleri arasında ihracatta uygulanmış olan tüm teşvikler önemli seviyede azalmasına karşı, ihracatımızda gelişmeler devam etmektedir. Ülkemizde “24 Ocak 1980” yılında alınmış olan kararların pozitif etkisiyle 1980 ile 1997 seneleri arasında, dış ticaret hacmimizi senelik ortalama olarak “% 14, 7” ile GSMH artış hızlarının üstünde bir gelişme yaşadığını göstermektedir (Dündar, 2010).

Bu dönemlerde ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılından sonra gerçekleştirilmiş atılımlar ile %35,7’den 1988 senesinde devamlı artış göstererek 1988 senesinde %80,5 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren düşüş trendlerine girilerek dalgalı bir seyir izlenmiştir. 1993 senesinde %51,1 en düşük seviyesine indiği görülmektedir. 1994 senesinde “devalüasyon”dan daha sonra yeniden 76,7 ile 2’nci en yüksek noktasına ulaştığı ve sonrasında gümrük birliğine girilmesinin ardından ithalat artışlarının hızlanma etkisi ile 1997 senesinde %54’e kadar düşüş yaşanmıştır. 1998 senesinde ise, ithalatın gerilmesine bağlı olarak %59,6’ya kadar yükseldiği görülmektedir (Kahyaoğlu vd., 2010)

Toplam ihracat ve toplam ihracatın içerisinde sanayi ürün payının büyük bir sürat ile yükselmesiyle “24 Ocak 1980” kararlarında, devalüasyonun izlenerek gündelik kur ayarlamalarında ve gerçekçi döviz kurlarındaki uygulamaların neticesinde gerçekleştiği görülmektedir.

1986 senesinde “Orta Doğu ve İslam Ülkelerine” olan ihracatın azalmasıyla, “ABD, Kanada ve İsveç” vb. birçok gelişmiş olan devletin dış ticarete uygulamış olduğu korumacı tedbirler sebebi ile, özellikle de tekstil ihracatında duraklamanın başladığı görülmektedir. Aynı zamanda “AET” devletlerinin tarımsal ürünlerindeki ihracatında uygulamış olduğu teşvikler sebebi ile, tarımsal ürünlerin dünya pazarındaki rekabet şartlarını zorlamış olduğu görülmektedir. Diğer bir yönden içinde bulundurmış olduğu ihracata yönelik teşvik tedbirlerinin azaltılması, sanayi ürünleri ihracatının da azalmasına sebep olmuştur. 1986 yılı Aralık ayında ise, ihracatta artış yaşanmaya başlamıştır ve günümüze kadar kısmi olarak artışların devam ettiği görülmektedir (Kara, 2012).

3.2.2. Türkiye’de Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret İlişkisi

Döviz kur politikaların geliştirmekte olan devletler ipe dolayısı ile de ülkemizin ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. Ekonomi anlamında dünyada birçok kriz yaşanmıştır ve bu krizler yalnızca geliştirmekte olan devletlerde değil, gelişimini tamamlamış olan devletleri de etkisi altına aldığı bilinmektedir. Fakat, geliştirmekte olan devletlerin doğası gereğince yeteri kadar ihracat yapılmaması, enflasyon ve yetersiz ihracat çeşitliliği vb. faktörler geliştirmekte olan devletlerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar “Bretton Woods” sistemi olarak da adlandırılmış olan sabit döviz kur sisteminin çökmesine neden olmuştur. “Bretton Woods” sisteminin çökmesiyle, gelişmiş olan devletlerde olduğu gibi geliştirmekte olan devletlerde de döviz kurlarına müdahaleler de yoğunlaşmıştır. Bu müdahaleler gelişmiş devletlerin döviz kur dinamikleri tarafından belirlenmektedir. Fakat, birçok geliştirmekte olan devlette döviz kurları para otoriteleri tarafından belirlenmiştir. 1980’li yılların il yarısında geliştirmekte olan devletlerin sabit döviz kurundaki rejimde dalgalı döviz kur rejimine geçmiştirler. Bazı devletler enflasyonu düşürebilmek için de, sabit döviz kur sistemlerinden faydalanmışlardır. “Sabit Döviz Kur” sistemini

benimsemiş olan devletlerde son zamanlarda enflasyon oranları daha minimum ve daha az oynak hale geldiği görülmektedir. Gelişmekte olan devletler ve dolayısı ile ülkemizin hangi döviz kur rejimlerini benimsemiş olan kararlar, yerel finansal sistemlerin karmaşıklığı ve global finansal sistemlere katılma derecelerine bağlı olmaktadır (Aral, 2015).

Bazı iktisat ırlar “esnek döviz kur” sisteminin global ekonomi için daha uygun olduğunu savunmuşlardır.  rnek verecek olursak eğer “sabit döviz kur” dönemlerinde uluslararası dış ticaret ile devletin iç ekonomisi de daha verimli ve etkin bir şekilde gelişmiştir. Bu yüzden esnek döviz kur rejimlerinin getirilmesi, dünya ticaretinin gelişmesi için uygun olunacağı söylenilebilmektedir. Ülkemizin dış ticaret hacmi son senelerde güçlü bir biçimde geliştiği görülmektedir. Fakat, tüm bu gelişmeler bir sonucu olarak da dış ticaret değer açığı da büyük oranda artış göstermiştir. Son senelerde esnek kur rejimleri ile TL’nin değer kazanması belirgin hale gelmiştir. Devletin ticaret hacminde beklenilmeyen bir hız ile gelişim artmıştır. Bu durumda dış ticaretin döviz kurundan etkilendiği ve etkilenmediği problemini gündeme getirmiştir. Dövizin değerlendirilmesi ile yabancı mallar ucuzlatılarak ithalatı arttırılmıştır. İthal girdiler daha çok bağımlı sektörün ihracat potansiyelini arttırmıştır. Literatürde yapılan araştırmalar gösteriyor ki, dış ticaret açığı uzun süreli amortismanlı dönemlere karşı artış eğilimi gösterdiği belirtilmiştir. Tüm bunlara karşı döviz kur politikalarının pozitif bir dış ticaret dengesi üretmedikleri söylenilebilir. Aynı zamanda, dış ticaret hacmi de döviz kur değerimine tepki olarak verilmeyeceğini de göstermiştir. Türk ithalatında yaşanılan hızlı artışlar, i  piyasalardaki yüksek taleplerle ilişkisinin olması ile beraber, ihracattaki artışların, dış pazarın sayısındaki artışlarla ve bu pazardaki ekonomik büyümeler ile ilişkili olmaktadır.

4. SEÇİLMİŞ G-20 ÜLKELERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA

4.1. Analizde Kullanılan Ekonometrik Yöntemler

Zaman serisinin ve yatay kesit verilerinin bir araya gelerek meydana getirdiği veri grup topluluğunun panel veri olduğu bilinmektedir. Başka bir ifade ile, yatay kesit gözlem değişkenlerinin belirli bir süre aralığında bir araya toplanmasıdır (Baltagi, 2001). Panel veri, yatay kesit verisinin de zaman serisi verilerinin de özelliklerini içinde barındırmaktadır. Panel veriler zamana ya da kesit birimlere göre araştırmaların yetmediği zamanlarda kolaylık sağlamaktadır (Tatoğlu, 2013).

Panel veri analizi gözlemlenemeyen, ölçülemeyen değişkenleri öğrenmemizi sağlar. Aynı zamanda, kendi içinde değişen fakat normalinde objektif olan gözlemleri kontrol etmemize de yardımcı olur (Reyna, 2003). Panel verinin, literatürde farklı isimleri de vardır. Yatay kesit veri zamana boyutuna nazaran küçükse uzun panel, zaman boyutundan büyükse kısa panel olarak ifade edilmektedir (Tarı, 2015). Bu çalışmada Seçilmiş G-20 Ülkeleri üzerindeki j eğrisi etkisini incelemek için panel veri analizi kullanılmıştır.

Durağanlık: Ekonometrik analiz çalışmalarında kullanılan verinin analizinde ekonometrik sonuçlar alabilmek ve değişkenin daha doğru ifade edilmesi için en başlıca hipotez, verinin durağan olmasıdır. Durağanlık, zaman serisi verisinin bir zaman dilimi içerisinde durmaksızın artma ve azalma meyili içerisinde olmadığıdır. Başka bir ifade ile, sabit ortalama, sabit varyans ve verilerin zaman değerleri arasında oluşan farkı göstermektedir (Kutlar, 2012).

Makroekonomik verilerin çoğunlukla zaman içerisinde artış ve azalış göstermesinden kaynaklı, gerçek ve nominal değerler sürekli değişmektedir yani ortalama ve varyansları sabit durmamaktadır. Verinin zamanla sabit kalamama ve uğramış oldukları değişim etkilerinden kaynaklı durağanlaşmama sorunu üzerine çeşitli testler geliştirilmiştir. (Yıldırım, 2019) Birim kök terimi durağanlık ile çok fazla ilişki içerisinde olan bir zamandır. Bir serinin birim köke sahip olması serinin durağan olmayan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. (Göktaş, 2005) Tahmin edilen modelin içinde birim kök barındırması elde edilen sonuçların anlamlı olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda herhangi bir çalışmaya başlamadan evvel serilere birim kök testi yapılması şarttır (Gujarati, 2012). Çalışmada ikinci kuşak gruplarda kullanılabilen Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi yapılmıştır.

4.1.1. Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007), dinamik panel verilerinde durağanlığın varlığını kontrol ederken karşılaşılan olası yatay kesit bağımlılığa ve seriler arası korelasyon hatalarını indirgemen maksadıyla yeni bir test modeli oluşturmuştur. Bu model ile, standart Dickey Fuller regresyonları bireysel serilerin birinci dereceden farkları alınarak ve gecikme sayılarının ise yatay kesit ortalamaları ile genişleterek birim kök varlığını analiz etmeyi amaçlanmıştır. Bu model, ‘Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF)’ olarak anılmaktadır (Tatoğlu, 2013).

Pesaran (2007) dinamik doğrusal heterojen modeli şu şekilde meydana getirmiştir;

$$y_{it} = (1 - p_i)u_i + p_i y_{it-1} + u_{it} \quad i=1, \dots, N \text{ ve } t=1, \dots, T \quad (1)$$

y_{i0} ; başlangıç değerini ifade etmektedir. Sonlu varyans ve ortalama sahip bir yoğunluk fonksiyonudur ve hata terimi u_{it} , tek faktörlü yapıdadır:

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada f_t gözlemlenemeyen ortak etkidir ve ε_{it} ise bireysel özgül (özdeşimsiz) hatadır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada; $\alpha_i = (1 - \rho_i) u_i$, $\beta_i = -1(1 - \rho_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ ifade eder.

Temel hipotez; $H_0: \beta = 0$ bütün i 'ler için ,alternatif hipotezler; $H_1: \beta < 0$ $i = 1, \dots, N$ ve $H_{1a}: \beta = 0$ $i = N+1, N+2, \dots, N$ dir. Bu testte, durağan bireylerin kesri $0 < k \leq 1$ ile $N \rightarrow \infty$ iken, N_1 / N şeklindedir.

Basit şekilde CADF fonksiyonu;

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + b_i Y_{i,t-1} + c_i Y_{t-1} + d_i \Delta Y_t + \varepsilon_{it}$$

burada,

$$Y_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Y_{i,t} \text{ ve } Y_{i,t} \text{ ve } \Delta Y_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \Delta Y_{i,t}$$

CADF regresyonu tahmin sonucuna ulaşıldıktan sonra, CIPS istatistiği sonucuna ulaşmak için gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalamaları ($CADF_i$) alınmıştır.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

CIPS istatistiğinin birleşik asimptotik limiti standart değildir ve kritik değerler çeşitli T ve N değerleri için hesaplanmıştır.

Pesaran (2007)'in çalışması üç hipotezden oluşmaktadır;

Sıra dışı şoklar, ε_{it} sonlu dördüncü-sıra momente, σ_{i2} varyansına ve sıfır ortalamaya sahip olarak t ve i'ler arasında bağımsız bir şekilde dağıldığı kabul edilir.

f_t , gözlemlenmeyen genel faktör, sıfır ortalama, sabit varyans σ_{f2} ve sonlu dördüncü sıra-momentle seri olarak korelasyonsuzdur. Genellik zararı olmaksızın, σ_{f2} bire eşit olarak oluşturulur.

λ_i , f_t , ε_{it} değişkenlerinin bütün i'ler için karşılıklı olarak bağımsız olduğu kabul edilir (Pesaran,2007)

4.1.2. Yatay Kesit Bağımlılığının Varlığının Test Edilmesi

Seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının göz önünde bulundurulması, elde edilecek sonuçlara çok fazla etki etmektedir (Breusch and Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Bu bağlamda analize başlamadan evvel, serilerde ve eş-bütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının varlığının test edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle yapılacak birim kök ve eş-bütünleşme testleri seçilirken, bu durumun göz önünde bulundurulması gerekir. Aksi halde, yapılan analiz yanlış sonuçlar verebilecektir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı: zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CD LM1 testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CD LM2 testiyle, zaman boyutu yatay kesit

boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran (2004) CD LM testiyle kontrol edilir. Bu çalışmada 14 ülke ($N=14$) ve 28 yıl ($T=28$) olduğu için, Berusch Pagan (1980) CD LM1 testi kullanılmıştır.

4.1.3. Swamy-S Homojenlik Testi

Panel veri modellerinde uygun yöntemin seçilmesi için parametrenin homojenliği kontrol edilmektedir (Tatoğlu, 2018). Çünkü eğim katsayılarının homojen olduklarının hipotezi altında yapılan analiz ülkelerin kendilerine özgü farklılıklarının göz önünde bulundurulmamasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda eğim katsayılarının homojenlik ve heterojenlik durumlarının kontrol edilmei yapılacak testlerin uygulanabilir olması bakımından oldukça önemlidir (Aytun ve Akın, 2014). Parametrelerin sabit olup olmadığı, yani birimden birime değişip değişmediği Swamy S testi ile kesin bir şekilde sınanabilmektedir (Tatoğlu, 2018). Swamy S testinde H_0 hipotezi katsayıların homojen olduğunu gösterirken, H_1 hipotezi ise heterojen olduğunu göstermektedir. Denklemden ise i tüm birimleri, β ise parametreleri göstermektedir.

$$H_0 : \beta_i = \beta$$

$$H_1 : \beta_i \neq \beta \quad (4)$$

4.1.4. Westerlund(2007) Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi

Uzun dönemde seriler arasındaki nedensellik durumunu kontrol etmek maksadıyla kullanılan yaklaşım, zaman serisi analizindeki gibi panel veri analizinde de eşbütünleşme yaklaşımı olarak bilinmektedir (Güriş, 2018). Çalışmada Pesaran CD ve Friedman testleri ile Swamy S test sonuçları panel eşbütünleşme test seçiminde belirleyici unsurlar olmaktadır. Westerlund (2007) testi birimler arası heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı durumlarını göz önünde bulunduran bir eşbütünleşme testidir (Aytun vd., 2014). Çalışmada Swamy S testi ile heterojenlik, Pesaran CD ve Friedman testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığı tespit edilmesi dolayısıyla panel eşbütünleşme için ikinci kuşak panel eşbütünleşme testlerinden Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi seçilmiştir.

H_0 hipotezi eşbütünleşme olmadığını H_1 hipotezi ise eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik olması durumları dikkate alınarak dirençli olasılık değerlerinin yorumlanması önem arz etmektedir. Bu nedenle Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi sonuçları bootstrap kritik değerleri hesaplanarak “Robust P-value” şeklinde tablolarda verilmiştir. Yerdelen Tatoğlu’na göre panelin heterojen olduğu durumunda grup ortalama istatistiklere daha fazla güven oluşmaktadır (Tatoğlu, 2018).

Panel veri analizinde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin eş-bütünleşme yöntemiyle test edilmesi, ampirik çalışmalarda genellikle kullanılmaktadır (Pedroni, 1999; Pedroni, 2004; Westerlund 2007; Westerlund ve Edgerton, 2007; Westerlund, 2008). Hipotezlerin red veya kabulüne, elde edilen test istatistiğinin normal dağılım tablosu kritik değerleriyle karşılaştırılmasıyla karar verilmektedir.

Westerlund (2008) Durbin-H yönteminde, eş-bütünleşme ilişkisi, grup ve panel boyutunda ayrı olarak test edilmektedir. Westerlund (2008) Durbin-H panel eş-bütünleşme testinde, otoregresif parametrenin bütün kesitler için aynı olduğu kabul edilmektedir. Bu varsayım altında, H_0 hipotezi reddedildiğinde, bütün kesitler için eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Westerlund (2008) Durbin-H grup testinde ise otoregresif parametrenin kesitler arasında

farklılaşmasına izin verilmektedir. Bu testte, H_0 hipotezinin reddedilmesi, en azından bazı kesitler için eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir (Di Iorio vd., 2008; Bayar vd., 2011).

4.1.5.Granger Nedensellik Testi

Yapılan çalışma içerisinde nedensellik analizin de uygulanması ile çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin de ortaya konulacağı düşünülmüştür. Bu amaçla Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizinde, regresyon analizindeki gibi bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı şeklinde bir ön koşul olmayıp, değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2015). Örneğin, bir X değeri, Y değişkeninin şimdiki değerinden çok, geçmiş değerleri ile daha iyi tahmin edilebiliyorsa, Y değişkeninden X değişkenine doğru bir Granger nedenselliğinin var olduğu söylenebilir. Değişkenler arasında tespit edilen nedensellik ilişkisi, tek veya çift yönlü olabilir (Yılmaz vd., 2011).

Nedensellik terimi ilk kez 1956'da Wiener tarafından ele alınmıştır. 1969'da ise bu tanım Clive W. Granger tarafından geliştirilerek literatüre Granger nedensellik testi olarak geçmiştir. Granger nedensellik analiziyle değişkenler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü incelenmektedir. Granger nedensellik testi, bir değişkenin şu an ki değeriyle başka bir değişkenin geçmiş değerleri arasındaki korelasyonu belirlemeye yönelik bir araştırma zamanını ifade etmektedir (Doğan vd., 2016).

Granger testi ile nedenselliğin incelenmesinden önce serilerin durağan olması gerekmektedir. Bir serinin ortalaması ve varyansı zaman içinde sabit ve serinin kovaryansı zaman değişimli değilse bu durum, serinin durağan olduğunu gösterir. Durağan olmayan serilerin kullanıldığı nedensellik testlerinde sahte regresyon sorunu meydana gelmektedir. Bu da bir nedensellik ilişkisini değil eş anlı korelasyonu ifade etmektedir. Bu bağlamda zaman serilerine öncelikle birim kök testleri yardımıyla durağanlık sınaması yapılmalı, test sonrası durağan olmadığı belirlenen serilerin farkları alınmak koşulu ile durağan olmaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde seriler nedensellik için uygun hali alabilmektedir(Yavuz, 2005).

4.2.Veri Seti ve Değişkenler

Bu bölümde; analizde yer alan ülkelere ait veriler, çalışma yöntemi ve kurulan modeller verilmiştir.1992-2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Analize dâhil edilecek ülkeler belirlenirken dünya ekonomisinin yüzde 85'ini ve dünya ticaretinin yüzde 80'ini oluşturan seçilmiş G-20 ülkeleri kullanılmıştır. Seçilmiş G-20 ülkeleri sırasıyla Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Meksika, Suudi Arabistan, Güney Kore, Brezilya, Avustralya, Güney Afrika, Türkiye, ABD, Çin'dir. Veri setinin incelenmesi sonucu değişkenlere ait verilerde kayıp veri sayısının fazla olması nedeniyle G-20 ülkelerinden bazıları çıkarılmış analize dahil edilememiştir. Çalışmada kullanılacak olan veriler The Global Economy.com ve Bruegel Datasets 'den elde edilmiştir. J eğrisi etkisinin belirlenmesinde kullanılan değişkenler; dış ticaret dengesi, reel döviz kuru, GSYİH ve dünya GSYİH'dır. Tablo-5'de değişkenlere ait kısaltmalar ve tanımlamalara ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 5. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken Kısaltmaları	Değişken Adı	Dönem Aralığı	Kaynak
TD	Dış ticaret dengesi	1992-2020	GLOBAL.ECONOMY.com
DK	Reel Efektif Döviz kuru	1992-2020	BRUEGEL DATASETS
GDP	GSYİH	1992-2020	GLOBAL.ECONOMY.com
YW	Dünya Geliri	1992-2020	GLOBAL.ECONOMY.com

J eğrisi hipotezinin geçerli olup olmadığını tespit edebilmek için, bağımlı değişken olarak dış ticaret dengesi kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak da döviz kuru, GSYİH ve dünya geliri kullanılmıştır. Tüm değişkenler normal formda kullanılmıştır. Ekonometrik verilerin analizinde Stata Programının 15.sürümü ve EVİews Programının 10.sürümü kullanılmıştır. Analizde her bir panel veri seti için kademeli olarak tahmin yöntemi kullanılmıştır. Kesin ve dengeli sonuçlar almak maksadıyla ilk olarak yatay kesit bağımlılığına bakılmış ve sonuçlara bağlı kalınarak sonraki kademelerde birinci veya ikinci nesil birim kök testlerinin hangisinin kullanılacağına karar verilmiştir. Serilerin durağanlığına, uygun panel birim kök testleri yardımıyla bakılmıştır. Analizin üçüncü kademesinde Swamy S testi kullanılarak homojen mi heterojen mi olduğuna karar verilmiştir. Son kademede ise bir önceki test sonuçlarına dayanarak eş bütünleşme ve nedensellik testleri yapılmıştır.

4.3.Yöntem

Çalışmada kullanılan panellerin zaman boyutu $T=28$, yatay kesit boyutu $N=14$ olduğundan $T>N$ durumunda kullanılabilen dengeli panel veri analizleri tercih edilmiştir. Model aşağıda yer almaktadır:

$$\text{Model: } TD_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}DK + \beta_{2it}GDP + \beta_{3it}YW + u_{it}$$

Yukarıda ki eşitlikte TD dış ticaret dengesini, DK reel döviz kurunu, GDP Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, YW dünya gelirini ve u hata terimini ifade etmektedir. Bu eşitlikte gösterilen i ($i=1, \dots, N$) ülkeleri, t ($t=1, \dots, T$) zamanı temsil etmektedir.

4.4. Analiz Bulguları

Çalışmada ilk olarak değişkenlere ait yatay kesit bağımlılık testleri, yatay kesit bağımlılık testi sonucuna göre uygun olan (birinci ve ikinci nesil gibi) birim kök testleri, modellere ait yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri ve test sonucuna uygun eşbütünleşme analizi, eşbütünleşme ilişkisine uygun olarak uzun dönem tahmincilerine ve nedensellik testine yer verilmiştir.

4.4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurulmadan uygulanan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar sapmalı ve tutarsız olacaktır. Bu nedenle analize ilk olarak birimlerde yatay kesit bağımlılığının varlığının test edilmesi ile başlamak gerekmektedir (Menyah vd., 2014). Veri setinde Seçilmiş G20 ülkeleri için $T>N$ durumuna uygun CD testi yatay kesit bağımlılığı testi olarak tercih edilmiştir. CD testinin hipotezi aşağıda verilmiştir.

H_0 : Korelasyon yoktur.

H_1 : Korelasyon vardır.

Test sonuçlarına göre, P değeri > 0.05 ise; H_0 hipotezinin red edilemediği birimler arasında yatay kesit bağımlılığının var olmadığı, P değeri < 0.05 ise; H_0 hipotezinin red edildiği birimler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu manasına gelmektedir. Tablo-6'da Seçilmiş G-20 ülkeleri için kullanılmış olan değişkenlere ait CD test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin CD Testi

Değişkenler	CD	P-Değeri
TD	50.303	0.000 *
DK	50.560	0.000*
GDP	49.337	0.000*
YW	51.356	0.000*

*, %1, düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo-6 'da Seçilmiş G-20 ülkeleri için kullanılan değişkenlerden; TD, DK, GDP, YW için H_0 hipotezi reddedilmiş ve yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı var olduğu durumlarda analizde ikinci kuşak panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı varlığı üzerine analize ikinci nesil birim kök testi ile devam edilecektir.

4.4.2. Panel Birim Kök Testi

İkinci nesil birim kök testlerinin en önemli özelliği, birimlere yönelik seriler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğudur. Başlıca ikinci nesil birim kök testleri içerisinde "Taylor ve Sarno (1998) tarafından geliştirilen MADF, Breuer vd., (2001) tarafından geliştirilen SURADF ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF" birim kök testleri bulunmaktadır.

H_0 : Birim kök vardır.

H_1 : Birim kök yoktur.

Bu analiz çalışmasında, serilerin durağanlık durumu, $T > N$ seviyesinde kullanılabilen CADF panel birim kök testinden yararlanılmış kritik tablo değerleriyle beraber Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo 7. Pesaran (2007) CADF Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Düzy		1.Fark	
	z(t-bar)	p-değeri	z(t-bar)	p-değeri
TD	-0.963	0.168	-6.742	0.000*
DK	-1.188	0.117	-6.896	0.000*
GDP	-0.274	0.392	-3.711	0.000*
YW	0.838	0.799	-3.222	0.001*

*cv10 (-2.140) cv5 (-2.250) ve cv1 (-2.450) kritik değerlerini göstermektedir.

Tablo 7'de verilen Pesaran (2007) CADF birim kök test p değeri sonuçlarına bakıldığında, modelde kullanılan TD, DK ,GDP, YW değişkenlerinin seviyede durağan olmadığı; birinci fark

alındığında ise tüm değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler I(1) seviyesinde durağandır.

Yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulundurulmadan yapılan çalışmalarda meydana gelen sonuçlar sapmalı ve birbirleriyle tutarsız olduğundan çalışmaya başlanmadan önce seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığına bakılmalıdır (Mercan, 2014; Menyah vd., 2014). Panel veri analizleri için serilerin herhangi bir şokla karşılaştıklarında tüm yatay kesit verilerinin şoktan aynı seviyede etkilenip etkilenmediğini belirlemek fazlasıyla önem arz etmektedir.

4.4.3. Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı ve Swamy-S Homojenlik Testi Sonuçları

Pesaran (2007) CADF Birim Kök Testi sonuçlarına göre eşbütünleşme analizinin yapılması uygundur. Ancak eşbütünleşme analizinden önce ülkeler için modellere ait yatay kesit bağımlılığının ve modellerin homojenliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle önce model için yatay kesit bağımlılığına bakılmıştır. Tablo-8’de Seçilmiş G-20 ülkelerine ait $T > N$ olması nedeniyle LM yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır. Analizimize farkı alınmış model ile devam edilecektir.

$$\text{Model : } DTD_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}DDK + \beta_{2it}DGDP + \beta_{3it}DYW + u_{it}$$

Tablo 8. Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Model	LM-test	P-değeri
$DTD_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}DDK + \beta_{2it}DGDP + \beta_{3it}DYW + u_{it}$	125.4	0.0098

Tablo-8’de model için P-değeri incelendiğinde değerler 0.05’ten küçük olduğu için yatay kesit bağımlılığı vardır sonucuna ulaşılmıştır. Seçilmiş G-20 ülkeleri için korelasyonun varlığını göz önünde bulunduran ikinci kuşak eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Swamy S test istatistiği sonucu eğer kritik değerden büyükse, parametreler heterojen olarak yorumlanmakta aksi takdirde parametreler homojen olarak değerlendirilmektedir (Tatoğlu, 2017). Swamy S homojenlik testi sonuçlarına ait bilgiler Tablo- 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Swamy-S Homojenlik Test Sonuçları

Model	Chi2 Değeri	P-değeri
$DTD_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}DDK + \beta_{2it}DGDP + \beta_{3it}DYW + u_{it}$	33.71	0.9769

Tablo-9 incelendiğinde modele ait P-değeri 0.05’ten büyük olduğu için homojen sonucuna varılmıştır. Eğim parametreleri birimlere göre homojendir. Modelde homojen ve yatay kesit bağımlılığı varlığından dolayı analize eşbütünleşme testi olarak hem homojen hem de heterojen panellere uygulanabilen Westerlund (2007) Durbin-Hausman eşbütünleşme testiyle devam edilmiştir.

4.4.4. Durbin-H Eşbütünleşme Test Sonuçları

Durbin-Hausman panel istatistiği, panelde homojenlik temeline dayanmaktadır. Test istatistiğinin hesaplanmasında, paneli oluşturan birimler için aşağıdaki hipotezlerle sınanmaktadır: H_0 : Bütün panelde koentegrasyon ilişkisi yoktur.

H1: Panel için koentegrasyon ilişkisi vardır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak üzere 4 adet eşbütünleşme testi (Ga, Gt, Pa, Pt) içeren ve hata düzeltme modeline dayanan Westerlund Eşbütünleşme testi, bootstrap versiyonunu kullanmaktadır. Yapısal dinamiklere dayanan; panelin heterojen olması halinde daha fazla güvenilen, grup ortalama istatistikleri Ga ve Gt, homojen olduğu durumda daha kesin kabul edilen ve panelin yatay kesitteki hata düzeltmeleri temelli; Pa ve Pt testleri kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2020). Tablo-10'da Seçilmiş G-20 ülkelerine ait homojen model için eşbütünleşme analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10. Durbin-H Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Değer	Robust Değeri	P-değeri
MODEL			
Pt	-15.050	0.020	0.000
Pa	-12.389	0.040	0.047

Durbin-H eşbütünleşme test sonuçlarında birimler arası yatay kesitin varlığında geçerli bootstrap kritik değerlerinin hesaplanarak robust p-değeri (robust değeri) olarak verilmiştir. Sonuçlara göre Model için H_0 hipotezi reddedilmiş, eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo-11'de Seçilmiş G-20 ülkelerine ait homojen modeller için eş bütünleşme ilişkisinin uzun dönem PDOLS tahmin sonuçları yer almaktadır. Eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Modelimiz yatay kesit bağımlılığı var ve homojen bir model olduğu için uzun dönem tahmincisi bu özelliklere uygun olan PDOLS tahmincisi olarak seçilmiştir.

Tablo 11. PDOLS Tahmincisi Sonuçları

Modeller	Katsayı	P-Değeri
(β_1)DDK	0.0037	0.015
(β_2)Dgdp	1.94e-14	0.742
(β_3)DYW	1.94e-14	0.742

Tablo-11' de Model-1 için uzun dönem ilişkisinin PDOLS ile tahmini görülmektedir. Model 1'de değişkenlerden ΔDK 'nin P-değeri 0.05'ten küçük olduğu için anlamlıdır. ΔGDP değişkeninin p değeri 0.05'ten büyük olduğu için anlamsızdır. Çalışmada amaç J eğrisi hipotezinin geçerliliğini tespit etmektir. Model-1 eşitlikde gösterilmiştir.

$$\text{Model-1: } \Delta TD = .0037 \Delta DK + 1.94e-14 \Delta GDP + 1.94e-14 \Delta YW$$

Model-1'de p değerlerinin < 0.05 bulunması DDK değişkenin anlamlı olduğunu göstermektedir. DDK' da meydana gelen %1'lik bir artış DTD'de % 0.0037 oranında arttırmaktadır. DGDP , DYW'nin p değerinin > 0.05 bulunması nedeniyle anlamsız olduklarını göstermektedir.

Analiz sonucunda Marshall-Lerner koşulunun sağlanması için uzun dönem analizinde (ülke parasının dış alım gücünün düşmesine bağlı olarak reel efektif döviz kurunda meydana gelen düşüşlerin, ülkelerin dış ticaret dengelerini pozitif etkilemesi) (Nagpal, 2012), J Eğrisi Hipotezinin sağlanması için ise uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olması ve kısa dönem analizinde (ülke parasının dış alım gücünün düşmesine bağlı olarak reel efektif döviz kurunda

oluşan düşme karşısında, fiyatların, arz ve talebin yeniden oluşması sürecinde ülkelerin dış ticaret dengelerinin kısa dönemde negatif etkilemesi) gerekmektedir (Chiloane vd., 2013).

Tablo-11'deki bulgulara göre, Seçilmiş G-20 ülkelerinde reel efektif döviz kurundaki artışların (nominal döviz kurundaki azalışların), teorik beklentilerin aksine, dış ticaret dengesini iyileştirdiği ve Marshall-Lerner koşulunun sağlanmadığı ifade edilmiştir çünkü katsayı pozitif ve anlamsızdır. Seçilmiş G-20 ülkelerin de ki yurtiçi milli gelir düzeyinin artmasının, lüks ithal mallarına olan talebi artırarak, ülkelerin dış ticaret dengesini bozduğu görülmüştür. Seçilmiş G-20 ülkelerinde ki milli gelir artışının, bu ülkelerin mallarına olan dış talebi artırarak, ülkelerin ihracatını artırdığı ve dış ticaret dengelerini olumlu yönde etkilediği kanısına varılmıştır. Uzun dönem analizi bulguları genel olarak değerlendirildiğinde; Marshall-Lerner koşulunun geçersiz olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayısı anlamsız olduğu için kısa dönem analizi yapılamamaktadır.

4.4.5. Granger Nedensellik Testi

Çalışmanın son bölümünde, Seçilmiş G-20 ülkelere ait panel veri homojen özellikte olduğu için dış ticaret dengesi, reel döviz kuru, GSYİH ve dünya GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı Granger nedensellik analiziyle test edilmiştir. Tablo-12'de Seçilmiş G-20 ülkeleri için Granger nedensellik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 12. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Modeller ve İlişkinin Yönü			Chi2	P-Değeri
TD	$\rightarrow$	DK	0.261	0.769
DK	$\rightarrow$	TD	0.635	0.530
TD	$\rightarrow$	GDP	0.407	0.665
GDP	$\rightarrow$	TD	0.160	0.852
TD	$\rightarrow$	YW	0.393	0.674
YW	$\rightarrow$	TD	1.356	0.707

Not: $\rightarrow$ notasyonu nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

Tablo-12'de Granger nedensellik test sonuçları Seçilmiş G-20 ülkeleri için incelendiğinde; %1, %5 , %10 anlamlılık düzeylerinde bağımlı değişken ΔTD ile bağımsız değişkenler ΔDK , ΔGDP , ΔYW ile tek yönlü ya da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Nedensellik olmadığı p- değerleri ve notasyon ile ifade edilmiştir.

5. SONUÇ

Uluslararası ticaretin yapılabilmesi ve ödeme aracı olarak kullanılan yabancı para vb. ödeme araçlarına döviz adı verilmektedir. Ülkelerin ticari ilişkileri döviz kuruna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Günümüzde ülkeler tarafından genel kabul gören para birimleri ile ticaret yapılmaktadır. Ülke parasının yabancı paralar karşısındaki değeri, dış ticaret dengesinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, birçok iktisatçı için dış ticaret dengesi ile ulusal paranın değeri arasındaki ilişki çok önem arz etmektedir. Ulusal paranın değer kaybetmesi ülkenin ürünlerini uluslararası pazarda ucuza indirmektedir. Başka bir ifade ile ülkenin ticari mal ve hizmetleri dünya pazarında daha uygun fiyatlı bir hal almakta ve bu durumda ülkenin ticaret dengesinin iyileşmesi ya da dış ticaret açığının belirli miktarda kapandığı görülmektedir. Ulusal paranın reel değeri ile dış ticaret dengesi arasındaki uzun zamanlı bu ilişki Marshall-Lerner koşulu ile ifade edilmektedir. Döviz kurunda meydana gelen yükseliş ya da devalüasyon ihracatın ithalata oranını yükseltiyorsa bu durum ticaret dengesinin iyiye gittiğini ifade etmektedir. Ancak bu iyileşme belirli bir kötüleşmeden sonra oluyorsa J-Eğrisi etkisi aktiftir şeklinde ifade edilmektedir.

Bu çalışmada 1992-2020 döneminde veri seti tam olan G-20 ülkeleri için J-Eğrisi etkisi, ülkelerin dış ticaret göstergeleri ve reel efektif döviz kuru değişkenleri yıllık veriler kullanılarak panel veri analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Analize konu ülkeler; Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Meksika, Suudi Arabistan, Güney Kore, Brezilya, Avustralya, Güney Afrika, ABD, Türkiye ve Çin'dir.

Çalışmada, döviz kurunun ve J-Eğrisi etkisinin seçilmiş ülkelerin dış ticaretini sektörel açıdan nasıl etkilediğine ve dış dengeyi sağlamaya yönelik adımlarına yer verilmiştir. J-Eğrisi hipotezinin geçerli olup olmadığı, Marshall Lerner koşulunun sağlanıp sağlanmadığı panel veri analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, döviz kuru değişimlerinin seçilmiş G-20 ülkelerinin üzerinde uzun dönem etkilerinin olup olmadığını, varsa bu etkilerin şiddetinin benzer nitelikte olup olmadığını ve J eğrisi etkisi oluşturup oluşturmadığını araştırmaktır. 1992-2020 döneminde çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar incelendiğinde, J-Eğrisi hipotezini desteklemeye yönelik anlamlı katsayılar elde edilememiştir. J eğrisi hipotezi desteklenmemektedir. Analizde elde edilen sonuçlar, seçilmiş ülkelerde reel efektif döviz kurunda yapılacak bir artışla dış ticaret açığının giderilmeyeceğini, devalüasyon yapmak yerine farklı maliye ve para politikalarının uygulanmasının gerektiğini ifade etmektedir. Dış ticaret dengesine yönelik uygulanan politikaların çözüm odaklı ve sürekli olmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoylu, E., & Görmüş, Ş. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ülke Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları: Asimetrik Nedensellik Yöntemi. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 15-33.
- Aksu, M.(2007). "Marshall – Lerner Yaklaşımı Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Ve Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: Kuram Ve Türkiye Örneği", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, Yüksek Lisans Tezi.
- Alhanom, E. (2016). Determinants Of Trade Balance İn Jordan. *Ng. Journal Of Social Development* 417(3768): 1-11.
- Alkan, U. (2007). Ödemeler Bilançosu Dengesi Ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi (Doctoral Dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Alparslan, M. Ö. (2003). İstikrar Politikaları Ve Döviz Kuru Sistemleri.
- Anju Gk, U. (1999). Is There A J-Curve? A New Estimation For Japan. *International Economic Journal* 13(4): 71-79.
- Aral, A. (2015). Türkiye'de Döviz Kuru Ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi (Master's Thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Aren, S.(1968). "İstihdam Para Ve İktisadi Politika", Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, S.174.
- Ay, A. (1995). İktisadi Gelişme Sürecinde Döviz Kuru Sistemlerinin Türkiye Şartlarına Göre Değerlendirilmesi.
- Bahmani-Oskooee M.(1992). More Evidence On The J Curve From Ldcs. *Journal Of Policy Modeling* 14(5): 641-653.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sbe.
- Bahmani-Oskooee M. (1994). Short-Run Versus Long-Run Effects Of Devaluation: Error-Correction Modeling And Cointegration. *Eastern Economic Journal* 20(4): 453-464.
- Bahmani-Oskooee, M.(1999). Bilateral J-Curve Between Us And Her Trading Partners. *Weltwirtschaftliches Archiv* 135(1): 156-165.
- Bahmani-Oskooee M.(2009). The J-Curve İn The Emerging Economies Of Eastern Europe. *Applied Economics* 41(20): 2523-2532
- Bahmani-Oskooee M. (2012). Is There J-Curve Effect İn Africa?. *International Review Of Applied Economics* 26(1): 73-81.
- Bahmani-Oskooee M.(2015). Nonlinear Ardl Approach, Asymmetric Effects And The Jcurve. *Journal Of Economic Studies* 42 (3): 1-19.
- Bocutoğlu, E.(2001). "Makroiktisat, Keynesyen Teori Ve Politika", Genişletilmiş Ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Trabzon, Derya Kitapevi, S. 6.
- Brada Jc, K.(1997).The Exchange Rate And The Balance Of Trade: The Turkish Experience. *The Journal Of Development Studies* 33(5): 675-692.
- Brissimis Sn, Ja.(1989). The Effectiveness Of Devaluation: A General Equilibrium Assessment With Reference To Greece. *Journal Of Policy Modeling*, 11(2): 247-271.
- Çağlar, Ü.(2003). Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi Ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınevi , S.20-24.
- Çelik, K. (2008). Uluslararası İktisat. Trabzon: Murathan Yayınevi.

- Çiçek, S. (2006). Türkiye'de Döviz Kuru Sistemleri Ve Politikalarının İhracata Etkileri (1980-2004) (Doctoral Dissertation, Deü Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Dündar, Ö. (2010). Türkiye'de Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticarete Etkileri. Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa, 160s.
- Engin, C. (2012). Dış Ödemeler Bilançosunun Denkleşmesi. K. Özdemir, Ve G. Delice (Ed.), Uluslararası Ekonomik İlişkiler. İstanbul: Lisans Yayınları (Ss. 406-422).
- Erden, L., Ve Çağatay, O. (2011). Türkiye'de Cari İşlemler Ve Sermaye Hesapları Arasındaki İlişki. H.Ü İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 49-67.
- Eren, A. (2010). Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Ergür, H. O. (2011). Dış Ticaret Dengesi Ve Rekabet Etkisi Bağlamında 1980 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemleri (Master's Thesis, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Erkılıç, S.(2006). "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü.
- Ersöz, E. (2006). Dalgalı Döviz Kuru Sistemi Ve Türkiye'de Dalgalı Döviz Kuru Uygulaması. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Finansman Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Ertürk, E. (2010). Uluslararası İktisat. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2008). Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı. Mülkiye Dergisi, 258, 87-134.
- Gomes Fa, P. (2005). Can Real Exchange Rate Devaluation Improve The Trade Balance? The 1990–1998 Brazilian Case. Applied Economics Letters 12(9): 525-528.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye'de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi Ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi ,8(1), 213-242.
- Gujarati, D. N., Ve Porter, D. C. (2012). Temel Ekonometri. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güçlü, M. (2005). Ekonomik İstikrar Arayışlarında Döviz Kuru Sistemlerinin Rolü: 2000 Yılı Türkiye Deneyimi (Doctoral Dissertation, İktisadi Araştırmalar Vakfı).
- Gültekin K, D., Hisarcıklılar, M., Ve Hayta, G. (2013). Türkiye'de Sanayileşmenin Bir Bileşini Olarak Doğrudan Yabancı Yatırım Ve Dış Ticaret İlişkisi. A. Atıl Aşıcı, M. Hisarcıklılar, İ. İlkaracan, D. Gültekin Karakaş, Ve T. Kaya (Ed.), Ümit Şenesen'e Armağan Paylaşımlar: Sayılarla Türkiye Ekonomisi. İstanbul: 308(Ss. 299-337).
- Güney, S. (2008). Türkiye İçin Nominal Döviz Kurunun Belirlenmesinde Net Uluslararası Rezerv Modelinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güven, Y. (2008). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi, 3(1), 75-97.
- Hacker Rs, H. (2003). Is The J-Curve Effect Observable For Small North European Economies?. Open Economies Review 14(2): 119-134.
- Halıcıoğlu F.(2007). The J-Curve Dynamics Of Turkish Bilateral Trade: A Cointegration Approach. Journal Of Economic Studies 34 (2): 103-119.
- Halıcıoğlu F.(2008a). The J-Curve Dynamics Of Turkey: An Application Of Ardl Model. Applied Economics 40(18): 2423-2429.

- Hiç, M. (2009). Küresel Ekonomik Kriz Ve Türkiye. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları
- Hsing H. (2005). Re-Examination Of J-Curve Effect For Japan, Korea And Taiwan. Japan And The World Economy 17(1): 43-58.
- Hsing S. (1996). Does A J-Curve Exist For Korea And Taiwan?. Open Economies Review 7(2): 127-145.
- Kahyaoğlu, H., Ve Utkulu, U. (2010). Uluslararası Finansal Kriz Ortamında Borçlanmanın Sürdürülebilirliği: Analitik Bir Yaklaşım. T. Subaşat, Ve H. Yetkiner (Ed.), Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Açık Sorunsalı. Ankara: Efil Yayınevi (Ss. 150- 161).
- Kara, A. H. (2012). Küresel Kriz Sonrası Para Politikası. İktisat İşletme Ve Finans, 27(315), 9-36
- Karayazi, M. Türkiyede Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Makroekonomik Etkileri (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karluk, R.(1995). Uluslararası Ekonomi, 4. Baskı ,Eskişehir, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, S. 311.
- Karluk, R.(2003).“Uluslararası Ekonomi” , Beta Yayınları, 7. Basım, İstanbul, Sayfa 439.
- Keskin, N. (2008). Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri Ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Khalid, Ahmed M. Ve Guan, Teo Wee, "Causality Tests Of Budget And Current Account Deficits: Crosscountry Comparisons", Empirical Economics, Cilt: 24, 1999, S. 389-402.
- Koçyiğit, A. (2003). Makro Ekonomik İktisat Politikası.
- Kopuz, B. (2010). Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilme Esasları (Doctoral Dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Korun, M. (2019). Türkiyenin Dış Ticaret Dengesinde J Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Ampirik Bir Uygulama (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kösekahyaoğlu, L., & Karataşlı, İ. (2018). Türkiye–Ab Dış Ticaretinde J Eğrisi Etkisi: 1994-2016 Dönemi Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(Geybullu Ramazanoğlu Özel Sayısı), 831-844.
- Küçükşu, A. (2008). Türkiye'de Reel Sektörün Dış Borçlarından Kaynaklanan Kur Riskinin, Bankacılık Sektörü Üzerindeki Dolaylı Kredi Riski. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Lal , Ak. (2002). The J-Curve: Evidence From East Asia. Journal Of Economic Integration 17(2): 397-415.
- Lipsey, G.(1999). Courant, Paul N. Ve Ragan, Christopher T.S., "Economics", Twelfth Edition, Addison-Wesley Publishing Company, Mishawaka United States, S. 837.
- Mankiw G.(2001). Principles Of Economics , Second Edition, , Massachusetts, Harcourt College Publishers, P. 668.
- Mishkin, F.S(2003). The Economics Of Money, Banking And Financial Markets , Sixth Edition Update, Adisson-Wesley, Boston, Pp. 155,156.
- Moura G, Silva S. (2005). Is There A Brazilian J-Curve. Economics Bulletin 6(10): 1-17.
- Narayan, Pk. (2004). New Zealand's Trade Balance: Evidence Of The J-Curve And Granger Causality. Applied Economics Letters 11(6): 351-354.
- Özdemir, F. (2010). Döviz Kuru Sistemleri Ve Ödemeler Bilançosu İle İlişkisi (Doctoral Dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

- Özdemir, S., & Topçu, M. (2020). J Eğrisi Hipotezi: Türkiye Ve Avro Bölgesi Arasındaki İkili Ticaret Üzerine Bir Analiz (Master's Thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Pkrugman, M.(2000) , International Economics Theory And Policy, Fifth Edition, Baston, Adisson-Wesley Publishing Company, P.329.
- Ratha A. (2010).Does Devaluation Work For India. Economics Bulletin 30(1): 247-264.
- Rehman Hu, A.(2003). The J Curve Phenomenon: An Evidence From Pakistan. Pakistan Economic And Social Review 41(1-2): 45-58.
- Sağlam, G. (2009). Türkiye'de Döviz Kuru Oynaklığının Yatırım Ve Tüketim Malları İthalat Talebine Etkileri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Salvatore, D. (1998). International Economics. United States Of America: John Wiley Ve Sons Inc.
- Sarıtaş, H., Ayşe, G. E. N. Ç., & Tahsin, A. V. C. I. (2018). Türkiye’de Enerji İthalatı, Cari Açık Ve Büyüme İlişkisi: Var Ve Granger Nedensellik Analizi. Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(2), 181-200.
- Sebahattin, K. O. Ç., & Gövdere, B. (2019). Türkiye'de Para Politikasının Ödemeler Bilançosuna Etkisi: 2003-2015. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18), 1143-1176.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Mali Krizler, İmf Politikalar, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye Ve Dönüşüm Ekonomileri. Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2), 141-156.
- Seyidoğlu, H. (2009). Uluslararası İktisat Teori, Politika Ve Uygulamaları. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şanal, M. İ. (2020). Ödemeler Bilançosunda Net Hata Ve Noksan Hesaplarındaki Fonların Analizi (Master's Thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Şerefli, M. Türk Dış Ticaretinin Sektörel Bazda İncelenmesi Ve J-Eğrisi Etkisinin Araştırılması (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Takım, A. (2010). Türkiye'de Ekonomik Büyüme İle İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (27).
- Tatoğlu, F.(2012). İleri Panel Veri Analizi (Stata Uygulamalı) (4.Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tatoğlu, F.(2013). Panel Veri (2.Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tatoğlu, F.(2020). Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı (3.Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tcmb. (2011b). Yurtiçinde Yerleşik Bankaların Ve Diğer Sektörün Yurtiçinde Ve Yurtdışında İhraç Ettikleri Borç Senetlerinin Kaydı. [Http://Www.Tcmb.Gov.Tr/Odemedenge/Duyuru11012011.Htm](http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/Duyuru11012011.htm). Erişim Tarihi: 07.03.2013.
- Tcmb. (2012a). Ödemeler Dengesi Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması. [Http://Www.Tcmb.Gov.Tr/Odemedenge/Odemet.Pdf](http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf). Erişim Tarihi: 07.03.2013.
- Tcmb. (2013a). Turizm İstatistiklerindeki Revizyonun Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yansıtılması. [Http://Www.Tcmb.Gov.Tr/Odemedenge/Odmyaprev.Pdf](http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odmyaprev.pdf). Erişim Tarihi: 06.03.2021.
- Tcmb. (2013b). Ödemeler Dengesi Raporu 2012- Iv. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Tcmb. (2013c). Ödemeler Dengesi Raporu 2013-I. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Tcmb. (2013d). Ödemeler Dengesi Raporu 2013-İii. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Tcmb. (2014a). Tcmb Ödemeler Dengesi Raporu 2013-Iv. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.

- Tunçbilek Kaya, S. (2020). Türkiye'nin İkili Ticaret Dengesi Üzerinde J Eğrisi Ve Reel Döviz Kuru Değişmelerinin Uzun Dönem Asimetrik Etkilerinin Sınanması: Nardl Analizi (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Türker, O. (2012). Dış Ödemeler Bilançosu Ve Dış Denge.
- Uğur, A. A., & Karatay, P. (2009). İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve Ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar. Sosyoekonomi, 9(1).
- Uslu, H.(2018). Marshall-Lerner Koşulu Ve J Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Farklı Gelir Gurubu Ülkeleri İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz.
- Yaman, H., & Sungur, O. (2020). İleri Teknoloji İhracatı Ve Büyüme İlişkisi: Oecd Ülkelerine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 63-80.
- Yıldırım, F. (2019). Panel Birim Kök Testleri İle Enerji Tüketiminin Durağanlığının İncelenmesi (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yılmaz S, Özyaytürk İ, Oransay G .(2017). Testing The Hypothesis Of J Curve For Turkish Economy. Chinese Business Review 16(9): 419-428.
- Yurttañıkma, Y.(2010). "Döviz Kuru Sistemleri Ve Dış Açıkların Nedenleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analizi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (1992-2010), 2010.
- Yusoff, Mb. (2007.) The Malaysian Real Trade Balance And The Real Exchange Rate. International Review Of Applied Economics 21(5): 655-667.